

RANKRAŠTINIŲ IR SPAUSDINTINIŲ LDK XVI–XVII A. KNYGŲ PASAULIS: SĄSAJOS IR SANKIRTOS

Rima Cicėnienė | Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: ciceniene@mab.lt

Straipsnis skiriamas vienai iš LDK knygos istorijos problemų – rankraštinės ir spausdintinės knygos santykiui XVI a. antroje pusėje–XVII amžiuje. Tyrimo šaltiniu tapo Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomi rankraštiniai kodeksai, perrašyti LDK aptariamu laikotarpiu. Straipsnyje stengiamasi atskleisti rankraščių ir spausdintinių knygų architektūros panašumus ir savitumus; išnagrinėti Graikų katalikų bažnyčiai naujai sudaromas rankraštinės knygos; atsakyti į klausimą, ar visus XVII a. tekstus, nuorašus, sujungtus kodekso forma, galima vadinti rankraštinė knyga.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *rankraštinė knyga, spausdintinė knyga, kirilika, LDK, XVI amžius, XVII amžius, unitai.*

IVADAS

Tiriant knygos kultūros istoriją svarbu nustatyti ne tik knygos raidos etapus (rankraštinės, spausdintinės, elektroninės), tačiau ir kas šiuos etapus sieja arba skiria¹. Jau XVII–XVIII a. sandūroje gyvenę išsilavinę asmenys suprato rankraščių ir spaudinių skirtumą, jų svarbą: „И не откуда ж книги друкованные свету явлению, только з писанных. И не откуда писанные походят, едно з книг печатных друкованных“² (Ne iš kur kitur spausdintos

1 EISENSTEIN, Elizabeth L. *The Printing revolution in early modern Europe*. Cambridge [etc.], 2012. XIX, 384 p.

2 *Asketinių tekstų rinkinys*, XVII a. pab.–XVIII a., šv. Atono kalno šv. Pantelėimono vienuolyno Ksilurgu skitas, L033368; lap. 1v. Citata iš rinkinio pradžioje (lap. 1–4) anoniminio rusėno prirašytos Pratomės bažnytinė slavų kalba su rusėnų kalbos

elementais. Už galimybę pacituoti šį rankraštį noriu padėkoti Rusijos MA Slavistikos instituto vyriausiajam mokslo darbuotojui, Serbijos mokslų ir menų akademijos užsienio nariui, Šv. Ambrazijaus akademijos (Milanas, Italija) slavistikos klasės nariui dr. Anatolijui Turilovui ir Lietuvių kalbos instituto Raštijos paveldo tyrimų centro vadovui prof. habil. dr. Sergejui Temčinui.

knygos į pasaulį ateina, vien iš rankraštinųjų. Ir ne iš kur kitur rankraštinės atsiranda, tik iš spausdintų knygų³). Rankraštinės knygos epocha Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) datuojama XIII a.–XVI a. pirma puse, o spausdintinės knygos istorijos pradžią mokslininkai traktuoja skirtingai. Vieni šį knygos raidos etapą pradeda XV–XVI a. sandūra, kai Lenkijoje LDK piliečių iniciatyva buvo pradėtos spausdinti knygos. Įvairaus rango katalikų dvasininkai rengė knygas lotynų kalba, o didikai parėmė knygų kirilika leidybą⁴. Kita mokslininkų dalis pradžią datuoja pirmosios LDK spaustuvės atidarymu ir pirmos knygos išspausdinimo data, kai apie 1520 m. Pranciškus Skorina (1490–1551) sugrįžo iš Prahos į Vilnių, atsigabendamas su savimi spaustuvės reikmenis ir popieriaus atsargų. 1522 m. Vilniaus miestiečio Jokūbo Babičiaus namuose jis įkūrė pirmąją spaustuvę, kur tais pat metais išleido *Mažąją kelionių knygelę* (*Малая подорожная книжица*, 1522–1523), kiek vėliau – *Apaštalų darbus ir laiškus* (*Аномотл*, 1525). XVI a. viduryje knygų leidybą savo valdose – Brastoje, Nesvyžiuje, Loske, Zabłudove ir kt. – ėmė organizuoti didikai. Jie steigė spaustuves, mecenavo knygų įvairiomis kalbomis ir reikalingų skirtingoms konfesijoms leidybą. Ypač ji suklestėjo XVI a. pabaigoje, kai Vilniuje ėmė veikti ne tik privačios, bet ir institucinės spaudos įmonės (Mamoničių, Jono Karcano, Vilniaus akademijos, Vilniaus evangelikų reformatų bendruomenės, stačiatikių Švč. Trejybės brolijos (vėliau – Šv. Dvasios) spaustuvės). Vien Vilniuje XVI a. buvo išspausdintos 158 pavadinimų knygos⁵. Tačiau istoriniai šaltiniai – turto inventoriai ir bibliotekų katalogai, saugyklose išlikę egzemplioriai – liudija, kad tuo pat metu, iki XVIII a., ne tik funkcionavo, bet ir buvo perrašinėjamos rankraštinės knygos.

Spausdintinės knygos istorijos ankstyviausiam etapui dėmesio skirta nemažai. Lietuvos knygotyrininkai daugiausia dėmesio skyrė knygoms lietuvių, lotynų ir lenkų kalbomis, Baltarusijos, Rusijos ir Ukrainos mokslininkai domėjosi knygomis kirilika. Buvo sudaryti knygų katalogai: pagal kalbas⁶, leidyklas⁷, tautinę priklausomybę⁸, saugojimo vietą⁹, spaudos laikotarpius¹⁰ ar rašmenis¹¹. Laikotarpis buvo aptartas monografijose¹², sintezėse¹³, vadovėliuose¹⁴ ir mokslo straipsniuose ar jų rinkiniuose, skirtuose tiek pavieniams egzemplioriams¹⁵, tiek spaustuvėms¹⁶, raštijos kalbai¹⁷ ar knygų puošybai¹⁸. Pastaraisiais metais ir Lietuvoje imtos tirti kirilika spausdintos LDK knygos¹⁹.

Apie tai, kad XVI a. pirmoje pusėje Lietuvoje atsiradus spausdintinėms knygoms rankraštiniai kodeksai neišnyko, rašė jau Vaclovas Biržiška²⁰. Pasak istoriko, augo jų repertuaras: greta bažnytinės literatūros atsirado teisiniai aktai, metraščiai, tačiau rankraštiniai kodeksai, ypač lotyniškus, labai greit pakeitė pigesnės spausdintinės knygos. Levo Vladimirovo nuomone, XV a. antroje pusėje

- 3 Iš bažnytinės slavų kalbos vertė S. Temčinas.
- 4 Vilniaus vyskupo Alberto Taboro (apie 1450–1507) įsakymu Vilniaus kanauninkas Martynas iš Radomo 1499 m. Gdanske parengė *Agendą, arba Dievo Sakramentų teikimo knygą (Agenda sive Exsequiale Divinorum Sacramentorum*. Per venerabilem viru[m] et dominum Martinum canonicum Vilnensis dyocesis edita. Impressum in Gdano, per me Conradum Bomgharten, 10.6.1499); o to paties vyskupo paskatintas kanauninkas Janas Sakranas Krokovoje 1501 m. išspausdino *Klaidų, esančių rusėnų apeigose, nušvietimą (Elucidarius errorum ritus Ruthenici)*. Apie stačiatikių liturgijai 1490–1499 m. spausdintas knygas žr. toliau.
- 5 *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*. Vilnius, 2002, p. 13.
- 6 Pavyzdžiui, *XV–XVI a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*. Vilnius, 2002; *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*. Vilnius, 1998.
- 7 Pavyzdžiui, *Vilniaus akademijos spaustuovės leidiniai*, 1576–1805: bibliografija. Vilnius, 1979.
- 8 Pavyzdžiui, *Katalog vidan' kirilivs'kogo druku v ustanovakh Volini (1600–1825 rr.)*. N. Luts'k, 2015; *Kniga Belarusi, 1517–1917*. Minsk, 1986; *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje*: katalogas. Vilnius, 2007.
- 9 *Kirilichni starodruki XVI–XVIII stolit' u zibranni Natsional'nogo Kiyevo-Pechers'kogo istoriko-kul'turnogo zapovidnika*. Kiiiv, 2016; *XV–XVI a. knygos Kauno bibliotekose*: katalogas. Vilnius, 2006; *Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija, 1525–1839*: katalogas. Vilnius, 2013; ir kt.
- 10 FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975; *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos inkunabulai*: katalogas. Vilnius, 2014; *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*: katalogas. Vilnius, 2003.
- 11 NEMIROVSKII, Evgenii. *Knigi kirillovskoi pechati, 1491–1550*: katalog. Moskva, 2009; NEMIROVSKII, Evgenii. *Knigi kirillovskoi pechati, 1551–1600*: katalog. Moskva, 2009.
- 12 NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius, 2004; VLADIMIROVAS, Levas. *Ivanas Fiodorovas kultūros raidoje, 1583–1983*. Vilnius, 1983; VLADIMIROVAS, Levas. *Pranciškus Skorina*: pirmasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvininkas. Vilnius, 1992.
- 13 Pavyzdžiui, NIKALAEU, Mikalai. *Gistoryya belaruskai knigi*. Minsk, 2009. T. 1: Knizhnaya kul'tura Vyalikaga Knyastva Litouskaga; TOPOLSKA, Maria Barbara. *Czytelnik i ksiązka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław, 1984; VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*. Vilnius, 1979.
- 14 Pavyzdžiui, *Knygotyra*: vadovėlis. Vilnius, 2007.
- 15 Pavyzdžiui, DMITRUK, Stefan. Grzegorz Chodkiewicz (ok. 1520–1572), kasztelan wileński i hetman najwyzszy Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 2005, t. 24, p. 5–18; GUBANOVA, Ol'ga. Vilenskie izdaniya Evangeliya uchitel'no go 1595 g. v fonde Tsentral'noi nauchnoi biblioteki imeni Yakuba Kolasa HAH Belarusi. In *Berkovskie chteniya*, 2015, p. 136–140; LAURYK, Yurii. Vilenskiya vydanni Statuta Vyalikaga Knyastva Litouskaga u zborakh Natsyyanal'naga gistorychnaga muzeya Respubliki Belarus'. In *Materyyaly IX Mizhnarodnykh knigaznauchykh chytannyau „Statut Vyalikaga Knyastva Litouskaga u gistoryi kul'tury Belarusi“*. Minsk, 2013, p. 48–55; VOZNESENSKII, Andrei. O vilenskom izdanii „Pandekt“ Nikona Chernogorts, napechatannom predpolozhitel'no okolo 1592 g. Iš *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*, 2015, p. 325–338, ir kt.
- 16 Pavyzdžiui, BONDAR, Nataliya. Ekzemplyary kirillicheskikh izdanii vil'nyusskikh tipografii iz fondov Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo kak istochnik istoriko-knigovedcheskikh i filigranologicheskikh issledovani. Iš *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*, 2015, p. 403–432; JAROSZEWICZ-PIERESŁAWCEW, Zoja. Vil'nyusskoe kirillicheskoe knigopechatanie: ego sud'ba i znachenie. Iš *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*, 2015, p. 303–324; KARNI-

Vakarų Europoje pradėjus spausdinti bažnytines knygas, jas „nurašinėti pasidarė beprasmiška“²¹. Tad mokslininkų dėmesys buvo skiriamas XVI a. pradžios pasaulietinių rankraščių knygų turiniui, apipavidalinimui ir egzempliorių sklaidai. Rusijos tyrėjai jau 8-o dešimtmečio vidury atkreipė dėmesį į rankraštines ir spausdintines knygos santykį, tačiau jiems ypač svarbus buvo spaudos pradžios aspektas, t. y. kaip buvo pereita nuo rankraštines prie spausdintinės knygos, kaip rankraštines knygos tapo pavyzdžiu leidiniams, kokia buvo šių knygų sklaida bibliotekose ir kt.²² 1991 m. Krokuvėje įvyko pirmosioms kirilika spausdintoms knygoms skirta konferencija, sutelkusi Rytų ir Vidurio Europos mokslininkus, tiriančius spaudos pradžią. Publikuotuose pranešimuose nagrinėjamos įvairios problemos, tarp jų ir pirmų spaudinių santykis su rankraštine knyga²³. Baltarusių knygotyrininkas Mikola Nikolajevas naujausioje LDK knygos istorijoje²⁴ išskiria ilgą rankraštines ir spausdintines knygos sambūvio laikotarpį (nuo XV–XVI a. sandūros iki 1645 m.), pažymėdamas spaudos pradžią, Renesanso ir humanistinių idėjų plėtrą ir įtaką raštijai. Didžiausią dėmesį M. Nikolajevas skyrė rankraštines ir spausdintines knygų repertuaro susiformavimui iki XVIII a., išsamiai atskleidė vyravusių konfesijų bažnytinių knygų repertuarą, minėdamas tiek rankraštinius, tiek spausdintinius egzempliorius, nuošaly palikdamas knygos architektonikos, apipavidalinimo aspektus. Kad LDK iki XVIII a. funkcionavo, buvo perrašomos rankraštines knygos kirilika, nepraslydo ir pro akis tų pavienių mokslininkų, kurie nagrinėjo išlikusius saugyklose kodeksų ir leidinių egzempliorius²⁵. Pastaraisiais metais ir literatūros, Bažnyčios istorikai atkreipė dėmesį į literatūrinius tekstus lotynų kalba, XVII a. surašytus rankraščių knygų pavyzdžiu²⁶. Tad signalų būta ne vieno ir ne kartą.

Tačiau iki šiol nėra bent apytikriai suskaičiuota, kiekgi galėtų būti išlikusių LDK rankraščių knygų, perrašytų nuo XVI a. antros pusės iki XVIII a. pradžios. Remiantis mokslininkų duomenimis bei kai kuriais katalogais²⁷, šie kodeksai saugomi įvairiose saugyklose tiek buvusioje LDK teritorijoje (dabar Baltarusijoje, Ukrainoje), tiek Rusijos bei Lenkijos atminties institucijose. Šiuo metu Lietuvoje saugomos LDK XVI a. antros pusės–XVIII a. rankraštines knygos iš esmės nebuvo tirtos²⁸. XIX a. pabaigoje kirilika rašytų knygų pirmus išsamius bibliografinius aprašus parengė Flavijanas Dobrianskis Vilniaus viešosios bibliotekos rinkiniui skirtame kataloge²⁹. XX a. pradžioje kai kuriuos egzempliorius fiksavo baltarusių mokslininkai Eufemijus Karskis³⁰ ir 1926 m. jį papildęs Vaclovas Lastauskis³¹. Buvo surinkta nemažai faktografinės medžiagos ne tik apie LDK funkcionavusius rankraščių knygų egzempliorius, bet ir pavienius jų rašovus. Tačiau knygotyrimai aspektai nebuvo nagrinėjami. XX ir XXI amžių sandūroje atskirų egzempliorių aprašus atnaujino literatūros istorikė Nadežda

Morozova³², su kolega Sergejumi Temčinu parengę ir kitose Lietuvos institucijose saugomų knygų kirilika sąrašus³³. Išlikę kodeksai lotynų ar lenkų kalbomis, deja, nesuregistruoti.

LAVA, Ta'jana. Vydanni drukarni Mamonichau u fondze Natsyyanal'nai bibliyateki Belarusi. In *Materyyaly IX Mizhnarodnykh knigaznauchykh chytannyau „Statut Vyalikaga Knyastva Litouskaga u gistoryi kul'tury Belarusi“*. Minsk, 2013, p. 150–155, ir kt.

17 TEMČINAS, Sergejus. Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse XIV–XVIII amžiuje: protestantų ir unitų tradicijos. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, t. 28, p. 44–59.

18 Pavyzdžiui, LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Išryškinti ir papuošti: ankstyvųjų Vilniaus spaudinių ornamentika. Iš *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai*. Vilnius, 2014, p. 34–60; LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Knygos ženklų marginalijos. *Knygotyra*, 2004, t. 42, p. 93–104; LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. 1695 m. Kražių rankraščio apipavidalinimas: nuo ornamento iki žemėlapijo. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 39, p. 81–113; LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. XVI a. pab.–XVII a. Vilniaus spaustuvių knygų grafika (Kelios pastabos Vilniaus knygų grafikos meniškumo klausimu). *Knygotyra*, 1998, t. 25 (32), p. 110–125; SHMATAU, Viktor. *Belaruskaya knizhnaya gravyura XVI–XVIII stagoddzyau*. Minsk, 1984; SHMATAU, Viktor. *Mastatstva belaruskikh staradrukau XVI–XVIII st.* Minsk, 2000.

19 *Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija, 1525–1839*: katalogas. Vilnius, 2013.

20 BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Senujų lietuviškų knygų istorija*. Chicago, 1953. D. 1.

21 VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*, p. 129.

22 *Rukopisnaya i pechatnaya kniga*. Moskva, 1975. 258 p.

23 *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopismiennej*: materiały z sesji, Kraków, 7–10.XI.1991. Kraków, 1993. 350 p.

24 NIKALAEU, Mikalai. *Gistoryya belaruskai knigi*. Minsk, 2009. T. 1: Knizhnaya kul'tura Vyalika-

ga Knyastva Litouskaga. 423 p.

25 DUBROVINA, Lyubov'. Rukapisnaya kniga XVI st. u fondakh addzela Rukapisau TsNB AN USSR. In *Spadchyna Skaryny*: zbornik materyyalau pershykh Skarynauskikh chytannyau (1986).

Minsk, 1989, p. 216–221, ir kt.

26 Apie tokį Kražiuose perrašyto, o šiuo metu saugomo Krokovoje, Čartoriskių bibliotekoje, kodekso atvejį žr.: ANTA-NAVIČIUS, Darius. 1695 m. Kražių rankraščio chronogramos ir chronostichai. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, 39 kn., p. 53–80; LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. 1695 m. Kražių rankraščio apipavidalinimas..., p. 81–113.

27 Pavyzdžiui, *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce*: katalog. Kraków, 2004; ir kt.

28 Andrzej Kaszlejus, dirbantis Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje, tyrė ten saugomų spaudinių įtaką rankraštiniams knygoms, kilusioms iš Lenkijos karalystei priklausiusių rusėniškų žemių, dažniausiai Peremyšlio. Didžiausią dėmesį skyrė rankraštinių knygų puošybos technikai. Žr.: KASZLEJ, Andrzej. Wpływ cerkiewnosłowiańskiej książki drukowanej na rękopiśmienną (na podstawie zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie). In *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopismiennej*. Kraków, 1993, p. 167–178.

29 *Opisanie rukopisei Vilenskoj publichnoi biblioteki, tserkovno-slavyanskikh i russkikh*. Vil'na, 1882.

30 Naujausia laida: KARSKII, Evfimii. *Belorusy*. Minsk, 2007. T. 3.

31 *Gistoryya belaruskai (kryuskai) knigi*. Kouna, 1926.

32 MOROZOVA, Nadezhda; TURILOV, Anatolii; KOBYAK, Nadezhda. Kirillicheskie rukopisnye knigi XV–XIX vv. v sobraniyakh fondov 21 i 22 BAN Litvy. *Krakowsko-Wilenskie studia slawistyczne*, (Kraków), 1997, t. 2, p. 41–112.

33 MOROZOVA, Nadezhda; TEMCHIN, Sergei.

Nors apie rankraštines knygas žinota, jos minimos rankraštinių knygų kataloguose, tačiau ką apie jas žinome? Ar bendrabūvis su spaudiniais turėjo joms įtakos? Ar rankraštinės knygos išlaikė savą gamybos tradiciją? O gal tapo artimesnės spausdintinei knygai? Ar visus XVII a. tekstus, nuorašus, įrištus kodekso forma, galime vadinti rankraštine knyga? Į šiuos klausimus bus stengiamasi atsakyti bandant nustatyti rankraštinių ir spausdintinių knygų sąsajas ir sankirtas knygotyrimo aspektu. Neturint suregistruoto šių knygų viseto, galima atlikti tik pirminį tyrimą ir gauti dalines išvadas, tačiau pasiekti rezultatai leistų kelti hipotezes ir numatyti tolesnes tyrimų gaires.

Pirminio tyrimo objektu buvo pasirinkti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje (toliau – LMAVB) saugomi XVI a. II pusės–XVII a. rankraštiniai kodeksai, rašyti kirilika. Palyginimui buvo pasitelkti ir pavieniai išlikę kodekso formos dokumentai lotynų, lenkų kalbomis. Dėmesio centre buvo šio laikotarpio knygos formalieji požymiai – gamybai naudotos medžiagos, architektonika, puslapio organizacija, puošybos elementai, paliekant nuošalėje turinį, kalbinius požymius. Rankraštinės knygos buvo lyginamos su to laikotarpio LDK spaudiniais, išlikusiais bibliotekos fonduose arba atvirai prieinamais virtualioje erdvėje. Atrenkant ir datuojant kodeksus buvo remiamasi N. Morozovos atlikta vandenženklų analize³⁴. Tyrime buvo atsakyta praktinės (dalykinės) raštijos (pvz., dvarų inventorių³⁵) vienetų. Nors jiems suteikta kodekso forma, egzemplioriai perrašyti ir sudaryti pritaikant kai kuriuos rankraštinės knygos architektonikos, dekoro elementus, tačiau jie atliko kitą funkciją – kaupė informaciją apie valdymą, finansus, politines veiklas ir kt., t. y. kodeksai buvo skirti praktinei informacijai saugoti.

Tyrimo metu buvo atrinkta ir *de visu* peržiūrėta 112 kodeksų. Jie saugomi keturiuose Bibliotekos rinkiniuose: *Rusiškų knygų kolekcijoje* (F19), *Vilniaus viešosios bibliotekos rankraščių likučių* (F22), *Vilniaus baltarusių* (F21) bei *Lietuvos stačiatikių konsistorijos* (F41) fonduose. Tarp išlikusių Bibliotekoje kodeksų didžiausią dalį sudaro knygos, priklausiusios Supraslėje veikusio Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai vienuolyno bibliotekai (42 vnt.), kiek mažiau – Žirovičių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų vienuolyno bibliotekai (15 vnt.). Po kelis egzempliorius išliko Švč. Trejybės Markovo vienuolyno (netoli Vitebsko, 8 vnt.), stačiatikių Lietuvos dvasinės seminarijos Vilniuje (4 vnt.) bibliotekoje ir kt. Pagal sukūrimo chronologiją knygos pasiskirsto taip: XVI a. II pusei priskirti 25 egzemplioriai; XVII a. I pusei – 33 egz. ir XVII a. II pusei – 54 egz. Tyrimo objektus aptarti suskirsčius juos į tris grupes paskatino istorinis kontekstas. Valstybės gyvenimo įvykiai vienu ar kitu būdu dažnai nulėmė tiek

knygos istorijos raidą, tiek išlikusių egzempliorių skaičių. Pirmoji tyrimo grupė apima objektus nuo Abiejų Tautų Respublikos sukūrimo 1569 m. iki XVI a. pabaigos, kai LDK teritorijoje ėmė nuolat aktyviai veikti spaustuvės. Antrąją grupę sudaro kodeksai, perrašyti nuo XVII a. pradžios, kai valstybėje visaverטיškai funkcionavo spausdintinės knygos, realiai ėmė veikti Bažnytinė unija, davusi impulsą raštijos plėtrai. Ribą tarp antrojo ir trečiojo laikotarpių žymi XVII a. vidurys, kuris buvo pažymėtas tiek Maskvos okupacijos metais, tiek pietinių Ukrainos žemių dalies netektimi, o sykiu ir įvairaus pobūdžio (tarp jų ir kultūriniais) nuostoliais. Jais, matyt, galima iš dalies paaiškinti ir gerokai mažesnę išlikusių egzempliorių iki XVII a. vidurio skaičių. Trečiajai grupei priskiriame knygas, perrašytas šaliai jau atkūrus kasdienį gyvenimą iki XVII amžiaus pabaigos, kai viename stambiausių LDK raštijos centrų, Supraslėje, 1692/1693 m. buvo įsteigta spaustuvė. Knygų pasiskirstymą pagal buvusias saugojimo vietas ir sukūrimo laikotarpį iliustruoja lentelė.

LENTELĖ. Knygų egzemplioriai pagal saugojimo vietas ir sukūrimo laikotarpį

Biblioteka	Perrašymo laikas		
	XVI a. II pusė	XVII a. I pusė	XVII a. II pusė
Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai vienuolynas Supraslėje	8	8	26
Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų vienuolynas Žirovičiuose	1	9	5
Švč. Trejybės Markovo vienuolynas Vitebske	3	3	2
Lietuvos dvasinės seminarijos Vilniuje	–	–	4
Kitos vietos	13	13	17
Iš viso	25	33	54

Tserkovnoslavyanskie rukopisi Natsional'nogo muzeya Litvy (predvaritel'nyi spisok). *Slavistica Vilnensis* (Kalbotyra), 2002, t. 51 (2), p. 135–142; MOROZOVA, Nadezhda; TEMCHIN, Sergei. Tserkovnoslavyanskie rukopisi Natsional'noi biblioteki Litvy im. M. Mazhvidasa (predvaritel'nyi spisok). *Slavistica Vilnensis* (Kalbotyra), 2002, t. 51 (2), p. 117–134.

34 *Kirillicheskie rukopisnye knigi, khranyashchiesya v Vil'nyuse*: katalog. Vilnius, 2008.

35 Tokiais pavyzdžiais galėtų būti 1554 m. sudarytas, o 1624 m. dar ir perrašytas Upytės valsčiaus inventorius, saugomas LMAVB RS F16–124, 296 lap.; arba Valkininkų dvaro, miesto ir palivarko, gretimų dvarų ir miestelių inventorius, surašytas 1611 m. LMAVB RS F25–228, 86 lap.

Ar galima dar (be karinių nuostolių) kaip nors paaiškinti tokį rankraštinių egzempliorių perrašymo ir saugojimo pasiskirstymą? Kokiame politiniame, konfesiniame, kultūriniame kontekste kodeksai gimė? Kokie įvykiai galėjo turėti įtakos jų perrašymo tradicijai?

ISTORINIS KONTEKSTAS

Nepaisant XVI a. II pusėje–XVII amžiuje kraštą varginusių karų ir religinių neramumų, sukilimo ir teritorijos netekčių pietinėse valstybės žemėse, plėtėsi oficialūs ir privatūs komunikacijos bei informacijos poreikiai. Juos geriausiai tenkino ir atitiko raštija, kurios raidai poveikį darė ir to meto valstybės politinio, kultūrinio ir religinio gyvenimo įvykiai. Paminėsime tik keletą svarbiausių, padariusių didžiausią įtaką LDK knygos kultūros raidai. 1569 m. sudarius Liublino uniją, buvo sukurta nauja valstybė – Abiejų Tautų Respublika. Administracinis ir kultūrinis centras persikėlė į Krokuvą, o vėliau – Varšuvą. Sustiprėjo politinio bei socialinio elito ryšiai su Lenkija, susidarė palankios sąlygos lenkų kalbai ir kultūrai skverbtis į LDK³⁶. Tad knygos imtos rašyti ir spausdinti ne tik lotynų, bažnytine slavų, rusėnų, bet ir lenkų kalbomis. Tuo pat metu valstybėje plito Reformacijos ir Renesanso idėjos, vyko religiniai ginčai su kontrreformatoriais, davę impulsą ne vienos polemikos fiksavimui spaudoje. Siekdamos išvengti „klaidingų minčių“ sklaidos Katalikų bažnyčia ir kai kurios valstybės ėmė reguliuoti spaudos procesus: 1515 m. Laterano V susirinkime (kur dalyvavo ir LDK atstovai) popiežius Leonas X paskelbė draudimą spausdinti knygas be Bažnyčios patikrinimo ir leidimo. Šios nuostatos vėliau buvo dar išplėstos ir patvirtintos Tridento susirinkime 1559 m. Popiežius Paulius IV uždraudė perrašyti, leisti, spausdinti ir net naudoti rankraštines knygas, jei jos nebus patikrintos numatytų Bažnyčios autoritetų³⁷. Šis dokumentas žinomas kaip pirmasis oficialus *Index librorum prohibitorum* (*Katalikų bažnyčios draudžiamųjų leisti, skaityti ir platinti knygų sąrašas*). Griežtos tvarkos pasiekė ir mūsų šalį. 1580 m. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis (toliau – Lk ir Ldk) Steponas Batoras išleido nuostatus spaustuvėms, kuriose drausta ką nors spausdinti be cenzūros leidimo. 1581 m. Vilniaus vyskupas Jurgis Radvila ediktu nustatė cenzūros procedūras ir procesus: kai kurie rankraštiniai tekstai turėjo gauti ne tik vietinės provincijos, bet ir Romos aprobatą³⁸. Galima manyti, kad būtent tokia tvarka sustabdė rankraštinių katalikiškų kodeksų perrašymą, o vėliau ir funkcionavimą. Reikalingas bažnytines knygas imta spausdinti tiek Vakarų Europoje, kur šis procesas buvo įsigalėjęs ir nusistovėjęs, tiek LDK.

Knygų reikėjo ir besiplečiančiai švietimo sistemai. XVI a. pradžioje buvo pradėtas plėsti parapinių mokyklų tinklas, tačiau kitus mastus jis įgavo po Tridento susirinkimo, 1569 m. į Vilnių atvykus Jėzuitų ordino nariams. Vienuolijos sukauptas intelektualinis potencialas davė stiprų impulsą švietimo sistemai: jau 1570 m. Vilniuje buvo įsteigta Jėzuitų kolegija, greit išaugusi į universitetą. Kaip atsakas kiek vėliau imtos steigti ir protestantiškos mokyklos, kolegijos. Tuo pat metu vis daugiau LDK didikų ir bajorų vaikų studijavo Vakarų Europos universitetuose, keliavo po Europą bei vyko į piligrimines keliones, tad sparčiai daugėjo raštingų žmonių, intelektualų, formavosi požiūris į rašto vaidmenį politiniame, socialiniame gyvenime. Jie ne tik skaitė, kaupė bibliotekas, bet ir patys ėmė kurti, rašyti³⁹, domėtis įvairiomis mokslo ir meno sritimis, rašyti praktinio gyvenimo vadovėlius⁴⁰, užsakinėti valdų žemėlapius⁴¹, inicijavo kūrybinę mecenatystę⁴². Tačiau pirmiausia šie pasaulietiniai tekstai ir jų vertimai į kitas kalbas buvo surašyti į rankraščius⁴³. Taigi, spausdintinės knygos labai pa-

36 Tokią lenkų kalbos sklaidą liudija vienos knygos istorija: 1588 m. *Lietuvos I Statutas* išspausdintas rusėnų kalba, o 1614 m. jau išleistas jo vertimas į lenkų kalbą.

37 Ten rules concerning prohibited books drawn up by the Fathers chosen by the Council of Trent and approved by Pope Pius. In *Modern History Sourcebook: Council of Trent: Rules on Prohibited Books*. [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://sourcebooks.fordham.edu/halsall/mod/trent-booksrules.asp>>.

38 VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*, p. 520–521.

39 Pavyzdžiui, Mikalojus Pacas (apie 1527–1585 m.), Kijevo vyskupas, konvertitas, rašė lotynų kalba teologijos traktatus ir poemas: 1566 m. Karaliaučiuje išleido reformatų doktrinos tekstą – *Teisingo tikėjimo išpažinimą (Orthodoxa fidei confessio de una eademque Dei Patris, Filii, et Spiritus Sancti divinitate, ac tribus personis, tam e Scriptura Sacra, quam vetustissimis Ecclesiae doctoribus summatim collecta; iudicium d. Georgii Weigeli theologi de hoc scripto ...)*, 1579 m. – poemą *Laiškas tikriems krikščionims (Epistola ad yeros Christi fideles, ut ad sanctum Evangelii mandatum concordiam ineant et teneant)*.

40 Pavyzdžiui, garsusis Kristupo Mikalojaus

Manvydo Dorohostaiskio (1562–1615) vadovėlis apie žirgus *Hippika abo nauka o koniach: sposob natury, przymiotow rożnych...*, išspausintas Krokuvoje 1603 m.; Kazimiero Semenavičiaus (apie 1600–po1651) *Artis magnaе artilleryae pars prima*, išspausdintas 1650 m. Amsterdame, ir kt. 41 Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis (1549–1616) užsakė vadinamąjį *Radvilų žemėlapi*, kurį XVII a. pradžioje apipavidalino, išraižė dailininkas ir kartografas Tomašas Makovskis (1575–1630).

42 Mikalojaus Radvilos Rudojo (1512–1584) garbei Jonas Radvanas (apie XVI a. vid.–1592) sukūrė ir 1592 m. Vilniuje išleido *Radviliadą (Radivilias, sive De vita, et rebus praeclarissime gestis immortalis memoriae...)*; arba Jono Karolio Chodkevičiaus (1561–1621) garbei jėzuitas Laurynas Bojeris (apie 1561–1619) sukūrė poemą *Karolomachija (Carolomachia, qua felix victoria ope Divina...*, išleido 1606 m., Vilniuje).

43 Istorikas Darius Antanavičius pateikia pavyzdį, kaip plito pasaulietinė literatūra XVII a. pradžioje. Pasirodžiusią brošiūrą apie 1605 m. įvykusį Salaspilio mūšį netrukus į lotynų kalbą išverčia Motiejus Smoguleckis (mirė 1617 m.). Pastarasis leidinys greit išverčiamas į italų kalbą ir 1605 m. paskelbiamas Romoje, taip pat žinomas rankraš-

plito tiek oficialiame, tiek privačiame gyvenime. Vien XVI a. LDK buvo išleista per 500 pavadinimų knygų (apie 220 lotynų, apie 200 lenkų, per 60 rusėnų ir bažnytine slavų, apie 30 vokiečių bei 8 lietuvių kalbomis)⁴⁴.

Dar vienas įvykis, turėjęs ypatingą reikšmę knygos kultūros raidai, – 1596 m. spalio 18 d. Lietuvos Brastos bažnytiniame sinode paskelbta Abiejų Tautų Respublikos Stačiatikių ir Katalikų bažnyčių sąjungos sutartis, kurios pagrindu buvo sukurta Graikų apeigų katalikų (dar vadinama Unitų) bažnyčia⁴⁵. Rengiantis unijai, Kijevo metropolijos stačiatikių vyskupai parengė 33 punktų unijos su katalikų bažnyčia projektą (*Susijungimo su Romos Bažnyčia straipsnius*), kuriuo siekta išsaugoti stačiatikių apeigų praktikas bei liturgines tradicijas, sutartas dar Florencijos susirinkime. 1595 m. rugsėjo 24 d. išleistame universale apie Bažnyčių sujungimą Lk ir Ldk Zigmantas Vaza III patvirtino nuostatą, kad šios tradicijos bus išsaugotos⁴⁶, o 1596 m. vasario 23 d. bule „33 punktus“ patvirtino ir Klemensas VIII. Tik popiežius paliko išlygą, kad tradicijų galima laikytis tiek, kiek jos nepažeidžia Katalikų bažnyčios mokymo. Tad unitai priėmė katalikybės dogmatiką, bet pasiliko stačiatikių liturgiją ir bažnytinę slavų kalbą. Sudarius Brastos sutartį dar kelis dešimtmečius vyko disputai su reformatais bei katalikais, virė arši Stačiatikių ir Graikų apeigų katalikų bažnyčių kova, kuri liko užfiksuota ir poleminėje to meto raštijoje. Istorikų nuomone, realiai unija pradėjo galioti tik po 1609 metų⁴⁷. Du LDK stačiatikių raštijos centrai perėjo į unijos pusę – Supraslės vienuolynas 1609 m., Žirovičių vienuolynas – 1613 m. Tais pat metais Kijevo metropolitu tapęs Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno vienuolis Juozapas Benjaminas Rutskis (1574–1637) ėmėsi stiprinti Unitų bažnyčią. Išsimokslinimą gavęs katalikiškoje Europoje (Prahoje, Viurtsburge, Romoje), jis Jėzuitų ordino pavyzdžiu reformavo Bazilijonų ordiną, kurį po 1604 m. Juozapas Kuncevičius (1580–1623) buvo įkūręs Vilniuje Švč. Trejybės vienuolyne. 1617 m. į tėvonią Rūtos dvare prie Naugarduko metropolitas sukvietė bazilijonų vienuolynų kapitulą, kuri, sujungusi penkis vienuolynus (Vilniaus, Bytenės, Žirovičių, Minsko ir Naugarduko), įkūrė Graikų apeigų katalikų Šv. Bazilijaus Didžiojo ordiną (*Ordo Sancti Basilii Magnum*) su centru Vilniuje. Vienuolijos struktūroje ir reguloje buvo akcentuojama pastoracinė, šviečiamoji veikla. Ordinas ėmė statyti bažnyčias (cerkves), vienuolynus, kūrė mokyklas, organizavo leidybinę veiklą. Buvo siekta suderinti rytietiškąjį kontempliatyvumą bei vakarietiškąją sielovadą liaudžiai suprantama kalba⁴⁸. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad dar beveik visą šimtą metų po Brastos unijos, iki 1720 m. Zamostės susirinkimo, Unitų bažnyčia liturgijai naudojo senąsias stačiatikių knygas, kurios buvo tiek perrašomos, tiek spausdinamos⁴⁹.

Tuo pat metu, nuo XVI a. pabaigos, prie šventovių aktyviai ėmė veikti stačiatikių pasauliečių dvasinės brolijos. Viena iš pagrindinių buvo laikoma 1587 m. įkurta Šventosios Brolybės (vėliau – Šventosios Dvasios) brolija Vilniuje, o XVII a. pradžioje brolijos jau veikė Slucke, Brastoje, Mogiliave, Minske, Oršoje, Pinske, Polocke, Vitebske, Kobrine ir kt. Jos tapo stipriomis religinėmis, švietimo draugijomis, kurias palaikė ir rėmė stačiatikių didikai ir bajorai. Vienu iš pagrindinių jų veiklos tikslų tapo Biblijos ir Šv. Bažnyčios tėvų raštų studijos, rūpinantis savo sielos išganymu, o nuo 1596 m. – ir kova su unitais. Šios brolijos ypač aktyviai steigė mokyklas, bibliotekas ir spaustuves, leido knygas ne tik graikų ir bažnytine slavų, tačiau ir lenkų bei lotynų kalbomis. Vien Vievyje Šv. Dvasios brolijos ir ją remiančių didikų pastangomis iki 1660 m. buvo išleistos 25 knygos.

Šie politiniai, kultūriniai ir konfesinio gyvenimo įvykiai lėmė rankraštinųjų ir spausdintinių knygų vieningą sambūvį: bažnytiniai kodeksai kirilika, skirti kasdienei liturgijai, vis dar buvo perrašomi, o tuo pat metu knygos LDK funkcionavusiomis kalbomis ir rašmenimis įvairių konfesijų atstovams buvo spausdinamos tiek valstybėje, tiek ir užsienyje. Kaip šis sambūvis atsispindi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje saugomuose XVI a. vidurio–XVII a. pabaigos kodeksuose?

tinis teksto italų kalba variantas. Žr.: ANTANAVIČIUS, Darius. Teodoras Lackis ir Italija. Nauji Lietuvos ir Italijos kultūrinių ryšių XVI a. antrojoje pusėje faktai. *Res Balticae*, t. 8, 2002, p. 169–192. Kitą atvejį, apie Lietuvos Statuto vertimą iš rusėnų į lenkų kalbą, aprašo Vladimiras Miakiševas. Žr.: MYAKISHEV, Vladimir. Litovskii Statut na puti ot „russkoi“ redaktsii k pol'skomu perevodu (o rukopisnom ekzempljare iz fondov Berlinskoi korolevskoi biblioteki). *Krakovo-Wileńskie studija slawistyyczne*, (Kraków), 2001, t. 3, p. 173–192.

44 NARBUTIENĖ, Daiva. Po Skorinos. Leidyba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje. Iš *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500*. Vilnius, 2017, p. 88–102.

45 Išsamiau žr.: *Brestskaya unija 1596 g. i obshchestvenno-politicheskaya bor'ba na Ukraine i v Belorussii v kontse XVI–nachale XVII v.* Moskva, 1996. Ch. I: Brestskaya unija 1596 g.: Istoricheskie prichiny. 199 p.; ČERNIUS, Remigijus. Bažnytinė unija. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius, 2002, p. 72–93.

46 *Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii*. Kiev, 1859, ch. 1,

t. 1, s. 470–471, no. 114; *Brestskaya unija 1596 g. i obshchestvenno-politicheskaya bor'ba na Ukraine i v Belorussii v kontse XVI – nachale XVII v.* Moskva, 1996. Ch. I: Brestskaya unija 1596 g.: Istoricheskie prichiny, s. 183.

47 MAKARII (Bulgakov), mitropolit Moskovskii i Kolomenskii. *Istoriya Russkoi Tserkvi*. Moskva, 1996. T. 9 [žiūrėta 2016 m. gruodžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.sedmitza.ru/lib/text/435711>>.

48 Apie katekizacijos kalbų pasiskirstymą Unitų bažnyčioje XVII a. išsamiau žr.: TEMČINAS, Sergejus. Bažnytinės knygos rusėnų kalba..., p. 47–49.

49 Plačiau apie unitų literatūros aspektus žr.: ČIURINSKAS, Mintautas. XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2008, kn. 26, p. 183–212; ČIURINSKAS, Mintautas. Naujas dangiškasis globėjas: kai kurie „opinio sanctitatis“ aspektai istoriniuose ir literatūriniuose pal. Juozapato gyvenimo šaltiniuose XVII a. *Acta Academiae artium Vilnensis*, 2011, t. 60, p. 85–98, ir kt.

IŠ RANKRAŠTINĖS KNYGOS Į SPAUDINĮ

XVI a. pirmoje pusėje LDK rankraštinė knyga jau buvo vientisas organizmas, su savo architektonika, vidiniais ir išoriniais struktūros elementais, pritaikytai kiekvieno tipo knygai, nusistovėjusia jų hierarchija. Atsklanda, rubrika (incipitas) ir inicialas pradėjo naują kūrinio dalį ar paragrafą, atskyrė teksto dalis, rubrikėlė, arba raudona eilutė, išskyrė, žymėjo tam tikrą teksto vietą, knygą užbaigė kolofonas. Nusistovėjo ir atsklandų, rubrikų, inicialų hierarchija, jų išraiška spalvomis, dydžiu, forma. Visi šie elementai buvo naudojami siekiant akcentuoti ir išskirti knygos turinio esmę. Teksto turinį atskleidė arba papildė miniatiūros, siužetiniai inicialai. Kūrinys buvo pradedamas pratarme arba įžanginiu tekstu, parašytu kito asmens (dažniausiai vertėjo) apie kūrinio autorių, aprašant jo gyvenimo istoriją ir nuopelnus. Po to ėjo trumpesnis ar ilgesnis knygos turinys ir pagrindinis tekstas, kuris dažniausiai buvo pabaigiamas padėka Viešpačiui už pagalbą rašant kūrinių. Dažna stačiatikiams skirta knyga buvo baigiama kolofonu – tekstu, nusakančiu knygos perrašymo istoriją, bei smulkiu dekoru elementu. Knygos užsakovas, teksto paskirtis, struktūros elementai bei jų meninis apipavidalinimas būdavo glaudžiai susiję. Didiko ar Bažnyčios hierarcho užsakymu dažniausiai buvo perrašomi sakralieji tekstai (Evangelijos-tetr, Apaštalai, Psalmynai). Knygos buvo gausiai iliustruojamos miniatiūromis, puošniomis neobizantinio arba Balkanų stiliaus inicialinėmis raidėmis. Liturginei raštijai priskiriamos Skaitomosios ir Giedamosios minėjos, Oktoechai, Pasninko ir Verbų triodės, Horologijai, kiti bažnytiniai veikalai (pvz., Aiškinamosios palėjos, Evangelijos ir Psalmynai, atlikę tiek aiškinamąsias, tiek katechetines funkcijas) buvo perrašomi kukliau, pagal turimas galimybes puošiant atsklandas ir inicialines raides. Paprasčiausiai atrodė bažnytinė literatūra: Bažnyčios tėvų veikalai, pamokslų rinkiniai, šventųjų ir vienuolių gyvenimo istorijos, skaitinių rinkiniai (Smaragdai, Antologijos, arba Izbornikai), davę pradžią mokslinei bei pasaulietinei knygai. Kodeksus perrašinėjo jau ne tik dvasininkų luomui priklausantys asmenys, bet ir pasauliečiai. Knygos buvo naudojamos ne tik liturgijai, bažnytinėms apeigoms ar tarnybai, mokymuisi, tačiau jas imta perrašinėti ir asmeniniam naudojimui, išlaikant knygos struktūrą, nenaudojant puošybos, greitraščiu. Raštijos centrai iš stambiausių vienuolynų, valdovo dvaro kėlėsi į didikų dvarus, knygoms rašyti vis dažniau greta *lingua sacra* (lotynų, bažnytinės slavų kalbų) buvo pasitelkiama *lingua profana* (rusėnų, lenkų kalbos)⁵⁰. Tokiu būdu ryškėjo skirtis tarp bažnytinės ir pasaulietinės raštijos.

Pavienės kirilika spausdintos knygos negalėjo patenkinti kasdienių Stačiatikių bažnyčios poreikių, todėl rankraštinės knygos kirilika perrašymo tradicija

XVI a. antroje pusėje buvo gaji. Dažniausiai tai vis dar 1–2° formato kodeksai, medienos kietviršiais ir odiniais viršeliais, rašyti kaligrafišku, tvarkingu pusiau ustavu, puošti atsklandomis, rubrikomis, inicialinėmis raidėmis ir ornamento detalėmis, užbaigiami kolofonais su duomenimis apie knygos perrašymą. Išliko ir puošnus tradicinis Evangelijų-tetr apipavidalinimas: jas iliustravo profesionaliai pieštomis miniatiūromis, kietviršius dengė aksomu, puošė raižytais sidabro kampainiais ir centrais, užsegimais. Tačiau atsiranda ir naujų požymių. Pirmiausia XVI a. antroje pusėje pradeda kisti puošnių sakraliųjų ir liturginių kodeksų formatas⁵¹: jau randame pavienius 4–8° formato egzempliorius. Sakraliajai ir bažnytinei raštijai priskiriamų knygų blokus imta spalvinti raudona, geltona arba žalia spalvomis. Knygose, perrašytose XVI a. paskutiniajame ketvirtyje, pastebimi pirmi rašto laisvėjimo požymiai. Nors rašoma pusiau ustavu, tačiau jis nebe toks kaligrafiškas ir tvarkingas, atsiranda kursyvui būdingas pasvirimas į dešinę pusę, tapęs XVII a. rankraštinų knygų požymiu. Daugelio knygų puošyba prastėja, tampa primityvesnė⁵². Augantis raštingumas ir poreikis skaityti skatino tekstų sklaidą (pvz., dviejuose XVI a. pr. kodeksuose⁵³ liko įrašai, kad juos 1593 m. nurašė Ivanas Proskura), aktualių to meto teologinių, asketinių skaitinių repertuaro plėtrą (pvz., buvo sudaryta *Palaimintojo Maksimo Graiko kūrinių ir vertimų nuorašų rinktinė*⁵⁴). Pavienės skaitiniams skirtos knygos buvo perrašomos išlaikant įprastą struktūrą, tačiau greitraščiu, mažo formato kodeksuose. Tad galima daryti prielaidą, kad sumažėjęs, patogus nešiotis sakraliųjų kodeksų formatas, galimybė šiuos tekstus perteikti greitraščiu arba pasvirusiu raštu (kaip pasaulietinėse knygose arba skirtose skaitiniams) liudija pasikeitusią jų paskirtį: juos rengė asmeniniams poreikiams tenkinti, o ne tik viešai atliekamoms apeigoms.

50 Išsamiau žr.: TEMČINAS, Sergejus. Bažnytinės knygos rusėnų kalba..., p. 44–59.

51 LMAVB RS F19–29, 39, 41, 166, 168, 216 ir kt.

52 Lenkų knygotyrininkas A. Kaszlejus tai bando aiškinti įžvalga, kad knygas imta perrašinėti ne tik vienuolynuose, bet ir parapijose, pasitelkiant raštingus parapijiečius. Žr.: KASZLEJ, Andrzej. Wpływ cerkiewnosłowiańskiej ksiązki drukowanej na rękopiśmienną, p. 169.

53 Pirmoji knyga perrašyta „Supraslės vienuolio Isaijo prašymu“ – *Šv. Varlaamo ir Šv. Juozapato gyvenimo istorija*. XVI a. pr. LMAVB RS F19–75;

antroji knyga – *Smaragdas*. XVI a. pr. LMAVB RS F19–240. Kur pateko nurašyti egzemplioriai, nežinoma.

54 LMAVB RS F19–249. Maksimas Graikas (1470–1556) – graikas, gyvenęs Rusijoje; to meto Bažnyčios veikėjas, hesichastiškosios kultūros atstovas; vertė į rusų kalbą Paslmyną. Knyga minima 1645–1650 m. Supraslės vienuolyno bibliotekos kataloge. Žr.: SHCHAVINSKAYA, Larisa. *Literaturnaya kul'tura belorusov Podlyash'ya XV–XIX vv.*: knizhye sobraniya Suprasl'skogo Blagoveshchenskogo monastyrya. Minsk, 1977, p. 140.

Asmenys, pradėję spausdinti knygas LDK, gyveno rankraštinųjų knygų apsupty. Dar 1975 m. rusų kultūrologas, menotyrininkas Dmitrijus Lichačiovas pastebėjo, kad jie gerai žinojo tuo metu funkcionavusias rankraštinės knygas, jų gamybos procesus, visus struktūrinius elementus; pirmaisiais spausdintais darbais siekė atkartoti geriausių egzempliorių pavyzdžius⁵⁵. Ir ne tik geriausių meniškumo prasme, tačiau ir reikalingiausius turinio aspektu. Tą išmanymą iliustruoja Lk ir Ldk dvare buvusių LDK didikų Goštauto, Soltano ir Sapiegų iniciatyva⁵⁶ Krokuvoje, Fiolo Švaipolto (Fiol Szwajpolt (Schweipolt), 1460?–1525/1526) spaustuvėje pasirodžiusios pirmosios keturios kirilika spausdintos knygos: *Verbų Triodė* (*Триодь цветная*) ir *Pasninko Triodė* (*Триодь постная*, abi iki 1490 m.), *Horologijus* (*Часослов*) ir *Oktoechas* (*Октоихъ*, abi 1491 m.). Šiuose leidiniuose buvo panaudota rankraštinės knygos architektonika bei vidiniai elementai. Pavyzdžiui, *Horologijaus* bloką sudaro 8 lapų lankai, žymimi kirilinėmis raidėmis apatiniame teksto lauke; kiekviename puslapyje paliktos panašaus dydžio paraštės; rubrikos, rašytos pintiniu raštu, ir visų rūšių inicialai atspausti raudona spalva; inicialinės raidės panašios į Balkanų stiliaus raides, įspaus tos atskirai tam paliktoje vietoje; tekstas spausdintas pusiau ustavu ir t. t. Šie pagrindiniai rankraštinės knygos struktūros elementai spausdintinėse bažnytinėse knygose išliko iki pat XVII a. pradžios. Knygos spausdinimo duomenys pateikti knygos pabaigoje, geometrinės formos kolofone. Vienintelis skirtumas – kolofono viršų puošia spaustuvinininko ženklas. Išleidimo duomenų struktūra ir pateikimo eiliškumas tapatus išlikusiems rankraštinųjų kodeksų kolofonams. Tačiau jau nuo XVI a. antros pusės daugelio spausdintų knygų kolofonuose pateikti leidybos duomenys persikelia į antraštinį puslapį.

Nors rankraštinės knygos buvo ir daugelio vėliau spausdintų knygų prototipai, labai greit spaudiniuose pastebime kai kurių struktūrinių elementų kaitą bei naujų elementų atsiradimą. Jau Pranciškus Skorina, spausdindamas *Rusėniškąją Bibliją* (1517–1520), panaudojo lotyniškajai rankraštinėi (o vėliau ir spausdintinei) knygai būdingas siužetinius atsklandas ir inicialus, o kiekvieną kūrinių pradėjo puošniu antraštiniu lapu. Tokiu antraštiniu lapu nuo XVI a. antros pusės spaudiniuose laikomi ir pirmojo lapo centre sukomponuoti knygos struktūros elementai: atsklanda, kūrinio pavadinimas, rubrikos (incipito) tekstas, parašytas įvairuojančiu (tiek dydžiu, tiek spalva) šriftu⁵⁷. XVI a. pabaigos–XVII a. pradžios spaudiniuose kirilika dažnai buvo skaičiuojami ne tik bloką sudarantys lankai, bet ir lapai. Tačiau pastarųjų numeravimas, kaip ir rankraštinėse knygose, pradedamas nuo pagrindinio kūrinio teksto, praleidžiant dedikacijas, pratarmes, turinio registrus, liturginius skaitinių kalendorius. Ima įvairuoti dekoras. Tarp raizytų siužetinių ar ornamentuotų inicialų pasitaikė

įspausių ir neobizantinio, Balkanų stiliaus raidžių⁵⁸. Spausdinant sakraliuosius tekstus, evangelistų, Bažnyčios tėvų atvaizdų miniatiūras keitė graviūros⁵⁹. Nauja buvo tai, kad pavieniuose leidiniuose tekstų autoriaus – dažniausiai šventojo – vietoje leidėjai atspaudė savo portretus (pvz., jau minėtas P. Skarina, Vasilijus Tiapinskis⁶⁰ (apie 1540–apie 1604), o globėjus ir rėmėjus įamžino atspausdami jų herbus⁶¹. Dar laisviau buvo elgiamasi spausdinant pasaulietinius, oficialiuosius tekstus. Pavyzdžiui, Mamoničių spaustuvė 1588 m. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Statuto*⁶² tekstą išspausdino kanceliariniu greitraščiu; tekste panaudojo kustodus, raidines signatūras bei sužymėjo puslapius viršutiniame teksto kampe. Leidybos duomenys išspausdinti antraštiniame lape, kuriame tik kūrinių antraštė parašyta pintiniu raštu, o visa kita – greitraščiu. Knyga papuošta ne tik valdovo Zigmanto III Vazos portretu, bet ir LDK herbu. Tokiu pat būdu porą metų anksčiau toje pat spaustuvėje buvo išleista ir kita knyga – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatai (1586). Galima spėti, kad valstybės herbo panaudojimą antraštiniuose lapuose lėmė Lk ir Ldk Stepono Batoro 1586 m. Mamoničių spaustuvei suteikta privilegija, kuria buvo leidžiama bažnytine slavų, graikų ir rusėnų kalbomis spausdinti bažnytinę ir teisinę literatūrą. Rankraštiniuose kodeksuose valstybine ar giminės simbolika, kaip nuosavybės ženklai, iki tol buvo puošiami tik valdovams ar didikams, hierarchams parengti rankraštiniai kodeksai.

Tad XVI a. ir XVII a. sandūroje spaudiniuose buvo stengiamasi išlaikyti rankraštinių knygų kūrimo tradicijas, naujai interpretuojant senuosius bei įtraukiant naujus struktūros elementus, adaptuojant kultūrinės tradicijas, tuo metu gyvuojančias valstybėje.

Nuo XVI a. vidurio prasidėjo naujas reiškinys: vis dar stingant knygų, ypač naujai parengtų tekstų, trūkstamas imta perrašinėti nuo spaudinių. Raštijos istorikas ir kalbininkas S. Temčinas suskaičiavo, kad išliko net 17 P. Skorinos

55 LIKHACHEV, Dmitrii. Zadachi izucheniya svyazi rukopisnoi knigi i pechatnoi. In *Rukopisnaya i pechatnaya kniga*. Moskva, 1975, p. 3.

56 MIRONOWICZ, Antoni. *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*. Białystok, 2003, p. 206.

57 Pavyzdžiui, toks antraštinis lapas išliko Simono Budno (1530–1593) rengtame *Katekizme* (1562, Nesvyžius); aprašytoji struktūra – *Mokomojoje Kalisto evangelijoje* (1616, Vilnius).

58 Pavyzdžiui, 1617 m. Vilniuje išleistame *Maldyne* (*Молитвеник или Трєбник*).

59 Jau anksčiau minėtoje *Mokomojoje evangelijoje* atspausintas Konstantinopolio patriarcho ir arkivyskupo Kalisto portretas.

60 Manoma, kad išlikęs 1576 m. portretas buvo skirtas jo spausdintai *Evangelijai*. Žr.: SHMATAU, Viktor. *Mastatsva belaruskikh staradrukau XVI–XVIII st.* Minsk, 2000, s. 57.

61 Pavyzdžiui, 1569 m. Zabludove spausdintoje *Mokomojoje evangelijoje* išspausdintas leidinio rėmėjo Grigaliaus Chodkevičiaus herbas.

62 LMAVB RSS L–16/2-2.

parengtų *Mažosios kelionių knygelės* ir 11 *Apaštalų darbų ir laiškų* rankraštinių pilnų ar dalinių nuorašų, atliktų 1568–1890 metais⁶³. Skorinos leidinių nuorašų liko ir LMAVB saugomuose kodeksuose⁶⁴. Toks rankraštinių ir spausdintinių knygų sambūvis, didėjanti spaudinių sklaida, jų nurašinėjimas, o tuo pat metu augantis raštingų žmonių skaičius ir jų informaciniai poreikiai skatino rankraštinių kodeksų gamybos naujoves.

IŠ SPAUDINIO Į RANKRAŠTINĘ KNYGĄ

Sujungus dviejų skirtingų apeigų bažnyčias, naujajai, unitiškajai, nors ir išlaikiusiai stačiatikiškus pagrindus bei liturgiją bažnytine slavų kalba, reikėjo liturginės literatūros, jungiančios tinkamas apeigas, tinkamus tekstus. Pasak mokslininkų, unitai dar ilgai (beveik šimtą metų) naudojo Stačiatikių bažnyčios knygas. Tačiau senųjų egzempliorių neužteko. Reikalingus tekstus (ypač pasaulietinius, poleminius) pagal galimybes spausdino, kitą jų dalį (ypač liturgijai skirtą) perrašinėjo, laikydamiesi jau anksčiau minėtų bendrųjų perrašymo kanonų. Tokį tradicinių tekstų perrašymą, matyt, galime sieti ne tik su knygų stygiumi, o ir su pažadu išsaugoti senąsias stačiatikių apeigų praktikas bei liturgines tradicijas. Tačiau XVII a. pradžioje vykusios polemikos, ginčai tarp stačiatikių ir unitų pirmiausia paveikė rankraštinių knygų perrašymo aplinkas ir procesus. Pirmas toks ryškus pokyčius liudijantis reiškinys – aktyvus raštijos svorio centras iš Supraslės persikėlė į Žirovičius. Šiame vienuolyne nuo 1613 m. iki 1614 m. igumenu paskirtas Juozapas Kuncevičius. Vienuolynas buvo stipriai atnaujinamas, jis tapo to meto Graikų katalikų apeigų dvasiniu ir politiniu centru. Buvo statomi nauji pastatai, Žirovičiuose stengtasi sukaupti naujajai bažnyčiai reikalingą literatūrą. Knygas perrašinėjo ir dovanojo kitų vienuolynų atstovai: po 1617 m. padovanota Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyne buvusi knyga *Simeono, Naujojo Teologo, kūrinių*⁶⁵; apie 1620 m. *Šv. Jono Auksaburnio pamokymus Laiško romiečiams tema* padovanojo Pinsko ir Turovo vyskupas Paisijus Sikovskis (m. 1626 m.)⁶⁶. Svarbu ir tai, kad būtent šiuo laikotarpiu, 1634 m. sutelkus jėgas, vadovaujant Pinsko vyskupui Rafailui Korsakui (1595–1640), Leščės vienuolyno (netoli Pinsko) archimandritui Joanui Dubovičiui, Žirovičių igumenui Pachomijui Voinai-Oranskiui (m. 1653), buvo parengtas ir vienuolio Nikodemo Kozickio perrašytas *Nomokanonas*⁶⁷. Netrukus buvo parengta dar viena tiksli jo kopija, kiti įvairių tekstų rinkiniai. Tačiau šiuo metu dar nėra aišku, kur tiksliai buvo perrašyti šie kodeksai. Aktyvų vienuolyno gyvenimą kuriam laikui nutraukė kazokų antpuolis 1655 metais.

Tuo pat metu, XVII a. 4-ame dešimtmetyje, ėmė atsigauti ir Supraslės vienuolynas. 1632 m. metropolitui V. Rutskiui ir didikui Trakų kaštelionui Kris-

tupui Chodkevičiui (m. 1652) po ilgų ginčų sutarus dėl globos, 1635 m. vienuolynui buvo suteiktas naujas Statutas. Atgijo ir skriptoriumo veikla. Jau 1638–1639 m. archimandrito Nikodemo Mokosiejaus Šybinskio (Nikodem Mokosiej Szybiński, m. 1643)⁶⁸ užsakymu buvo parengtas, o vienuolio Fiodoro Semionovičiaus iš Berežanų surašytas bei įrištas *Hirmalogionas*⁶⁹. Tai unitų ir stačiatikių apeigoms sudaryta, Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje funkcionavusi liturginių giesmynų rūšis. Iki amžiaus vidurio buvo perrašyta visa grupė liturgijai skirtų minėjų, skaitiniams skirtų tekstų rinkiniai, buvo perrašomi senieji *Sinodikai* (1631)⁷⁰. Išlikusių egzempliorių kolofonai su perrašymą liudijančiais tekstais leidžia teigti, kad vienuolyne dirbo bent keli rašovai, rengę kodeksus ne tik Supraslei, bet ir kitiems vienuolynams⁷¹.

Knygotyriniu aspektu *de visu* išanalizavus nuo XVII a. pirmos pusės perrašytus rankraštinius kodeksus, pastebimos kelios jų rengimo tendencijos. Pirmajai priskiriami bažnytinės paskirties kodeksai. Didžioji dalis knygų jau 4° formato, tik liturgijai skirti giesmynai išlaiko 1–2° formatus. Viršeliams dar naudojama oda ir medis, metalo ir odos užsegimai. Sakraliosios ir dalis liturginių knygų iš esmės perrašomos laikantis senųjų tradicijų (lapo organizacijos, pasvirusio pusiau ustavo, rubrikų ir inicialų hierarchijos ir kt.), įtraukiant tik pavienius naujus elementus, būdingus spaudiniams: jau aptinkame kustodus, kartais – puslapių numeravimą kirilika, nuspalvintus blokus, pradinių rubrikų užrašymą raidėmis, panašiomis į spausdintinį šriftą. Šie kodeksai liudija vienuolynuose išsaugotas ne tik senąsias liturgijos ir apeigų, bet ir skriptoriumų tradicijas. Tačiau bažnytinės paskirties knygų grupėje išsiskiria unitų reikmėms sudaryti nauji liturginiai kūriniai. Juose nuo pat XVII a. ketvirto dešimtmečio randame daugiausia naujovių, susijusių tiek su bandymu sujunti liturgijoje dvi

63 TEMČINAS, Sergejus. Skorina ir Lietuva. Iš *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500*. Vilnius, 2017, p. 77.

64 *Senajo Testamento tekstų ir jų aiškinimų rinkinys*. XVI a. vid. LMAVB RS F19–262; *Pranašų knyga*. XVI a. pr. LMAVB RS F19–47.

65 LMAVB RS F 19–72. Ši knyga pagal išlikusį įrašą parašėte galėjo priklausyti stačiatikiui, kunigaikščio Konstantino Ostrogiškio bendraminčiui, Dermanės vienuolyno archimandritui Isajui Balabanui (m. 1619/20).

66 LMAVB RS F19–68.

67 LMAVB RS F19–242, 243. Tai bažnytinės ir pasaulietinės teisės rinkinys, kuriuo vadovauja-

masi bažnytiniame teisme bei valdant bažnytines institucijas.

68 Šis Supraslės archimandritas 1643 m. užsakė vilniečiui dailininkui (taip jis įvardinamas *Supraslio Sinodike*, LMAVB RS F19–89) Andriui Modzelevskiiui Gdanske ir ikonostasą pagrindinei vienuolyno cerkvei. Jis Supraslę pasiekė tik 1664 m., iki mūsų dienų neišliko.

69 LMAVB RS F19–116.

70 LMAVB RS F19–89.

71 Tokiu pavyzdžiu galime laikyti 1691 m. perrašytą *Šventinę minėją* (Trefologijų), LMAVB RS F19–210.

tradicijas, tiek su spausdintinės knygos poveikiu rankraštinei knygai. Pastarosios perima kai kuriuos spausdintinių knygų struktūros ir teksto dėstymo lape organizacinius elementus: vis dažniau randame antraštinį lapą (paprastesnį⁷² arba puošnesnį, su bordiūru⁷³, frontispisu⁷⁴), kai pirmoji rubrika (incipitas) surašoma centre, laikantis vertikalios ašies. Tačiau antraštiniai puslapiai ne visada gali būti pirmi, kaip įprasta spaudiniuose. Dažnai jie surašomi po maldų, apeigų tvarkos, t. y. toje struktūros vietoje, kur rankraštiniame kodekse rubrika pradėdavo pagrindinį kūrinio tekstą. Kituose egzemplioriuose randame jau ir teksto dalį pradedančias smulkesnes rubrikas, surašytas laikantis centrinės ašies⁷⁵. Tekstas vėl rašomas apibrėžtame lapo rėme⁷⁶ (tarsi pamėgdžijant pačius seniausius kodeksus), pabaigiamas kustodu. Egzemplioriuose dažniausiai skaičiuojami lapai (amžiaus pabaigoje – puslapiai)⁷⁷, o ne lankai; jie gali būti sunumeruoti kirilininiais ir romėniškais skaičiais greta⁷⁸ arba tik romėniškais⁷⁹. Anksčiau egzemplioriaus defektinius lapus ar trūkstamus tekstus iš naujo perrašydavo ir įrišdavo, o šiuo laikotarpiu imta įklijuoti trūkstamus tekstus iš spaudinių ne tik rusėnų⁸⁰, bet ir lotynų⁸¹ kalbomis; įterpti tekstus lenkų ir lotynų⁸² kalbomis. Daugiakalbiškumas ima reikštis ir rašovų tekstuose apie knygų perrašymo aplinkybes. Štai Žuchavicų šventikas Luka knygos perrašymo aplinkybes surašo bažnytine slavų kalba, o kitoje knygos vietoje – kiek išsamiau lenkų kalba⁸³. Tad nenuostabu, kad vis dažniau kirilika rašytą tekstą puošia ne tik graikiškų, bet lotyniškų raidžių inicialai, tokios raidės įterpiamos rubrikose⁸⁴. Net ir liturgijoje naudojamose knygose greta įprasto pusiau ustavo tekstas perrašomas greitraščiu, t. y. viename puslapyje atsiranda tekstų hierarchija, išreikšta raštu ir kalba⁸⁵; ne visada laikomasi tvarkingo teksto išdėstymo lape. Tuo pat metu naujus autorinius kūrinius buvo galima parengti derinant tiek iš rankraštinių kodeksų, tiek iš spaudinių perimtus knygų struktūros elementus: pirmąją rubriką (incipitą) paversti antraštiniu lapu, surašyti raudonos spalvos rašalu, laikantis vertikalios centrinės ašies; skyrių pavadinimus surašyti raudonu rašalu, tačiau dalies numerį jau parašyti lapo centre, o ne paraštėje; tekstą surašyti tvarkingu pusiau ustavu, su kustodais; kūrinio pradžioje pateikti citatų iš evangelinių tekstų, paties autoriaus pasirašytą kreipimąsi į skaitytoją. Ir kiekvieną naują didelę kūrinio dalį nebūtinai pradėti knygos atvarto dešinėje pusėje⁸⁶. Išorinis rankraštinių knygų vaizdas paprastėjo. Nuo XVII a. vidurio įrišams vietoj medinių lentų pradėtas naudoti kartonas. Prastėjo ir popieriaus kokybė – jis pilkėjo ir vis plonėjo, raštas dažnai persišvietė⁸⁷. Prasčiau įklijuojamus lapų paviršių, rašalas išsiliedavo, aplink jį esantis popierius gelto. Jei tik rašovas gamindamas rašalą nesilaikė tikslios recepte nurodytos sudėties, teksto raidės degino popierių arba greit bluko.

Atskirai reikia aptarti unitams kurtų rankraštinųjų knygų dekorą. Unitų knygų turinys ėmė jungti Graikų ir Romos katalikų bažnyčioms aktualius tekstus⁸⁸ bei apeigas, tad ir puošyba ėgavo ypatingą raišką: tiek atlikimo technikomis, tiek savita stilistika. Nuo XVII a. vidurio knygų iliuminatoriai laisviau elgėsi su knygų dekoru elementais, taip tvirtai nebesilaikė kanoninių siužetų. Didžiausią įtaką, matyt, padarė spausdintinių knygų sklaida ir jų gamybos būdas.

Menotyrininkai pastebėjo, kad jau pirmosios LDK kirilika spausdintos knygos buvo papuoštos tiek vakarietiškos ikonografijos vaizdais, tiek vietinių dailininkų parengtais darbais. Spaustuvės įranga buvo skolinama, perduodama iš vienos spaustuvės į kitą⁸⁹. Kadangi tradiciniame knygos puošimo procese buvo dažnai naudojami turimi trafaretai, nuo XVII a. vidurio skriptoriumai

72 *Supraslės Sinodikas*. 1631 m.–XX a. LMAVB RS F19–89. Lap. 6r; *Šv. Bazilijaus statusas su papildomais tektais*. XVII a. pab. LMAVB RS F19–54; *Mišiaknygė*. XVII a. pab. LMAVB RS F19–195 ir kt.

73 *Evangelija-tetr*. XVII a. II pusė. LMAVB RS F19–46.

74 *Mišiaknygės*: LMAVB RS F19–191, 192, 196; *Trebnikas*, XVII a. II p., LMAVB RS F19–209.

75 Pavyzdžiui, *Oktoechas*. XVII a. pab. LMAVB RS F19–177; *Mišiaknygė*. XVII a. pab. LMAVB RS F19–195, kt.

76 Tai buvo būdinga pačioms ankstyviausioms rankraštinėms knygoms pergamente, vėliau rėmai buvo brėžiami tik nematomi lapo struktūrai išlaikyti.

77 *Mišiaknygė*. 1693 m. LMAVB RS F19–192.

78 *Mišiaknygė*. XVII a. I pusė. LMAVB RS F19–190.

79 Pavyzdžiui, *Kantikai diskantui*. XVII a. pab. LMAVB RS F22–72.

80 *Supraslės Sinodikas*. 1631 m.–XX a. LMAVB RS F19–89. Priklijuoti 5 puslapiai.

81 *Safronijaus Jeruzaliečio knyga* (Limonarijus). LMAVB RS F19–244. Tai 1628 m. Kijeve Spiridono Sobolio išleistos knygos nuorašas. Nuorašo pabaigoje (lap. 115v–117v) įklijuotos maldos lotynų kalba.

82 *Šv. Bazilijaus statusas su papildomais tektais*. XVII a. pab. LMAVB RS F19–54; *Minėja bendra ir šventinė*. [iki 1687 m.]. LMAVB RS F19–138,

lap. 214r, 226v–227v.

83 *Apaštalas. Evangelija-tetr*. 1665–1668. LMAVB RS F21–815, lap. 103v, 159v–160v.

84 Pavyzdžiui, *Minėja bendra ir šventinė* [iki 1687 m.]. LMAVB RS F19–138 ir kt.

85 Žr.: TEMČINAS, Sergejus. Bažnytinės knygos rusėnų kalba..., p. 44–59.

86 DOMECKI, Gavril (m. po 1708). Simonovo (tuo metu greta Maskvos) vienuolyno archimandritas. *Pamokymai vienuoliams*, 1682–1683. LMAVB RS F22–82. 134 lap. Manoma, kad autorius kilęs iš LDK teritorijos, mokėsi Kijevo dvasinėje akademijoje. Vienuolis palaikė Graikų katalikų bažnyčios pažiūras, vakarietišku vienuolių pavyzdžiu bandė pertvarkyti Simonovo vienuolyną. Pritarė kunigaikščio Vasilijaus Golycino, tuo metu globojusio jėzuitus Rusijoje, pažiūroms. Aptariamas veikalo nuorašas (remiantis įrašais pirmajame priešlapyje) funkcionavo Zabłudove ir Slucke.

87 Pavyzdžiui, *Minėja kovui*. 1667. LMAVB RS F19–160; *Caro valandos*. XVII a. pab. LMAVB RS F19–226, ir kt.

88 Pavyzdžiui, *Chronografe* (XVII a. I pusė, LMAVB RS F19–110) į vieną vietą sutelkta ne tik antikos pasaulio, tačiau ir Bizantijos, Vakarų Europos bei Romos bažnyčios istorija.

89 LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Išryškinti ir papuošti..., p. 44.

taip pat išgydavo pavienių spausdinimo elementų ir juos panaudodavo vietoj trafaretų: buvo išpaudžiamos atsklandos (kartais papildytos rankraštinėmis detalėmis)⁹⁰, inicialinės raidės. Tačiau net jei tokių spaudų neturėjo, bandė juos imituoti: išliko ne vienas kodeksas su panašiai pieštomis raidėmis⁹¹, siužetinėmis⁹² arba dažniausiai augaliniais⁹³ ornamentais puoštomis atsklandomis. Imta pamėgdžioti ir vakarietiškojo pintinio rašto raides, jų elementus⁹⁴, teksto dalis pabaigti pieštomis ornamentinėmis vinjetėmis⁹⁵, augalinio ir geometrinio motyvo spalvingomis arba juodo kontūro detalėmis⁹⁶, panašiomis į spausdintas. Kadangi dažna spausdintinė knyga jau turėjo antraštinį lapą, puoštą arkos (vartų) motyvu, XVII a. pabaigoje rankraštiniams kodeksams tokius taip pat stengėsi įgyti. Bibliotekoje išliko 4 egzemplioriai su frontispisais. Vienas jų nukopijuotas nuo spaudinio⁹⁷, antram kodeksui panaudojo jau naudotus spaudus. XVII a. pabaigoje surašytoje unitų *Mišiaknygėje*⁹⁸ antraštiniam lapui panaudotas frontispiso atspaudas, kuris randamas bent trijuose leidiniuose⁹⁹. Į tuščią centrinį lauką įrašytas kodeksui reikalingas pavadinimas. Tačiau rankraštinio kodekso antraštinio lapo apačioje išpausta dar papildoma atsklanda (ji panaudota ir kitoje knygos vietoje), taip pat aptinkame dešimties inicialinių raidžių ir dar dviejų atsklandų spaudus, kurie šiuo metu dar neidentifikuoti.

Kiti du rašalu piešti frontispisai taip pat neidentifikuoti. Vienas jų atkeliavo iš Žirovičių¹⁰⁰, kitas – iš Supraslės vienuolynų¹⁰¹. Pastarajame parengta *Mišiaknygė* antraštiniame lape turi ranka surašytą išsamią antraštę, kuri liudija, kad knyga yra nurašyta nuo 1692 ar 1693 m. ten pat išleistos *Mišiaknygės*. Tačiau antraštinis kodekso užrašas skiriasi tiek turiniu, tiek teksto išdėstymo schema, o ir spaudinio bei rankraščio tekstai nėra tapatūs. Dėmesį į šiuos abu rankraštinius egzempliorius atkreipia frontispisų meninis atlikimas. Žinoma, kad tuo metu Žirovičiuose dirbo ir Švč. Dievo Motinos paveikslu atvaizdą (1682) išraižė Leonas Tarasevičius (apie 1650–1703)¹⁰², išraižęs graviūras ir minėtai Supraslės–Vilniaus *Mišiaknygei*. Jis ir jo brolis dailininkas vienuolis Aleksandras Tarasevičius (apie 1650–1727)¹⁰³ unitui Kijevo metropolitui Kiprijonui Žochovskiui (1635–1639) iliustravo ne vieną leidinį. Tad tolesni menotyrininkų tyrimai galėtų patvirtinti ar paneigti hipotezę, kad šie neidentifikuoti frontispisai taip pat gali priklausyti Leono Tarasevičiaus rankai.

XVII a. knygos dailininkai bažnytinių tekstų knygose ne tik kartojė spaudinių siužetus atsklandose, bet ir patys bandė juos kurti¹⁰⁴, improvizuoti¹⁰⁵, nupiešti tekstą iliustruojančius paveikslus¹⁰⁶, kurti dekoratyvias, ornamentuotas monogramas¹⁰⁷, spalvingas vinjetes¹⁰⁸, kolofonui suteikti simbolinę stačiatikių kryžiaus formą¹⁰⁹.

Išlikę XVII a. kodeksai liudija ne tik knygos meistrų kūrybingumą, profesionalumą ir išradingumą, bet ir ankstesnių iliuminatorių darbo išmanymą.

Turtingoje vienuolyno bibliotekoje jie galėjo matyti saugomas rankraštines knygas, surašytas nuo X a., iliuminuotas įvairiais stiliais. Naujai sudaromuose kodeksuose galėjo panaudoti visa, ką teikė senoji tradicija ir atėjusios naujovės, tad tokie egzemplioriai tapo ypač dekoratyviais knygos pavyzdžiais. Jau minėtame 1638–1639 m. Supraslėje perrašytame *Hirmalagione*¹¹⁰ randame 21 atsklandą su ypač puošnia inicialine raide, bizantinius zoomorfinius inicialus¹¹¹, atsklandas su augalų ornamentais bei šventųjų (pvz., Švč. Mergelės Marijos)

90 Pavyzdžiui, *Apaštalas ir Evangelija-tetr.* 1668. LMAVB RS F21–815.

91 Pavyzdžiui, *Psalmynas.* Apie 1681 m. LMAVB RS F19–50.

92 Pavyzdžiui, *Hirmalagionas.* XVII a. II pusė. LMAVB RS F19–122; *Triodė Gavėniai.* XVII a. II p. LMAVB RS F19–221.

93 Pavyzdžiui, *Caro valandos.* XVII a. II pusė. LMAVB RS F19–226.

94 Pavyzdžiui, *Tikėjimo išpažintis.* XVII a. pr. LMAVB RS F19–229, lap. 24v ir kt.; plačiau apie šį raštą žr.: LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Išryškinti ir papuošti..., p. 45–50.

95 Pavyzdžiui, *Apeigų knyga.* XVII a. II pusė. LMAVB RS F19–186, lap. 17v.

96 Pavyzdžiui, *Mišiaknygė.* XVII a. I pusė. LMAVB RS F19–190; *Tarnybinė minėja.* XVII a. I p. LMAVB RS F19–143 ir kt.

97 Supraslyje perrašytai *Mišiaknygei* (LMAVB RS F19–196) antraštinį lapą kopijavo nuo 1632 m. Spiridono Sobolio išleisto *Anfologiono*, LMAVB RSS R–17/2–27. 1645–1650 m. vienuolyno knygų registre paminėtos 9 *Mišiaknygės*, žr.: SHCHAVINSKAYA, Larisa. *Literaturnaya kul'tura belorusov Podlyash'ya XV–XIX vv.*, p. 141. Ar turėjo Supraslės biblioteka S. Sobolio leidinį, šiuo metu nustatyti nepavyko.

98 LMAVB RS F19–191.

99 Tai *Apaštalas*, išleistas 1630 m. Kijeve, 1632 m. Kuteinoje; *Naujasis Testamentas. Apaštalas*, išleistas 1652 m. Kuteinoje.

100 *Trebnikas.* XVII a. pab. LMAVB RS F19–209, lap. 4r.

101 *Mišiaknygė.* 1693 m. LMAVB RS F19–192, laip. 1r.

102 LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Tarasevičius

Leonas. Iš *Lietuvos dailininkų žodynas.* Vilnius, 2005, t. 1, p. 255–257.

103 Ten pat, p. 253–255.

104 Atsklanda ir vinjetė, žr.: *Tarnybinė minėja.* XVII a. II pusė. LMAVB RS

F19–165; atsklanda ir inicialinė raidė, žr. *Mišiaknygė.* XVII a. pab. LMAVB RS F19–191, lap. 267r.; atsklanda, žr. *Hirmalagionas.* XVII a. II p. LMAVB RS F19–221, lap. 1r.; atsklandos, žr. *Hirmalagionas.* XVII a. II p. LMAVB RS F19–122, lap. 180r.

105 Atsklanda, žr.: *Tarnybinė minėja.* XVII a. vid. LMAVB RS F19–155, lap. 1r; atsklanda ir inicialinė raidė, žr.: *Evangelija-tetr.* XVII a. II p. LMAVB RS F19–44, lap. 1r.; atsklanda ir inicialinė raidė, žr.: *Evangelija-tetr.* XVII a. II p. LMAVB RS F19–46, lap. 1r.

106 Patena, žr.: *Mišiaknygė.* XVII a. pr., LMAVB RS F19–190, lap. 3v; Kristaus žaizdos vaizdai., žr.: *Mišiaknygė.* XVII a. pab. LMAVB RS F19–191, lap. 172v.

107 *Mišiaknygė.* XVII a. pab. LMAVB RS F19–191, lap. 172r.; *Šv. Bazilijaus statutas.* XVII a. II p. LMAVB RS F19–54, lap. 137.

108 Pavyzdžiui, *Tikėjimo išpažintis.* XVII a. I p. LMAVB RS F19–229.

109 *Šv. Jono Auksaburnio pamokymai Laiško romiečiams tema.* [iki 1620]. LMAVB RS F19–68, lap. 314v.

110 *Hirmalagionas.* 1638–1639 m. LMAVB RS F19–116. 291 lap.

111 Toks atvejis užfiksuotas ir kitame kodekse, žr.: *Supraslės Sinodikas.* 1631 m.–XX a. LMAVB RS F19–89, lap. 8r. Bizantinė svarbiausia inicialinė raidė.

atvaizdais, pintiniu raštu. Dekoro elementai piešti rašalu ir plunksna, kai kurie elementai nuspalvinti pigmentais. Kiti inicialai ir atsklandos – tai tarsi vakarie tiški medžio raižiniai: su renesansiniais angelais, puošniais rėmais ir Lenkijos karalystės herbu. Apie knygos užsakymą ir perrašymą liudija įrašas lenkų kalba ornamentinėje figūroje – vinjetėje¹¹². Kitas itin dekoratyvus ir įdomus egzempliorius – tai tame pat Supraslės vienuolyne 1662 m. Kijevo metropolito Gabrieliaus Kalendos (1606–1674) užsakymu perrašytas dar vienas *Hirmalagionas*¹¹³. Jį dekoravęs dailininkas (ar dailininkai) taip pat bandė derinti tradicinį ir naują dekoravimo stilius, kūrė naujas dekoravimo technikas. Kodeksas pradedamas irmosų rodyklėmis (tarsi turiniu), po to – bordiūru įrėmintas antraštinis lapas. Pagrindinis kūrinio tekstas pradedamas kanoninio siužeto miniatiūra, kuri imituoja graviūrą: Šv. Jonas Damaskietis (apie 675–753) kuria irmosus, o greta esančio atvarto lapo tekstas papuoštas augalinio ornamento atsklanda ir Balkanų stiliaus inicialine raide. Iš viso knygoje liko 21 atsklanda ir puošnios 26 inicialinės raidės. Dažnai atsklanda ir inicialinė raidė yra siužetinės, tarpusavyje susietos, tarsi kuriančios bendrą siužeto liniją ar turinčios simbolinę prasmę. Motyvai būdingi tiek katalikų, tiek stačiatikių knygų dekorui, taip pat pasitelkta ir dailininko išmonė. Jos prireikė ir naudojant dekoru atlikimo technikų gausą: tai ir tapyba akvarele, tušu, spalvinimas pigmentais, frazių pabrėžimas auksu bei sidabro spalvos rašalu, tekstilės aplikacijos (dažniausiai taip dekoruojami vaizduojami drabužiai) tapyboje, puošimas specialiai (?) sukurta ir priklijuota graviūra. Šio kodekso dauguma dekoratyvinių detalių nupieštos įgudusia ranka, tad atrodo labai panašios į spalvintas graviūras. Nors dekoravimas atliktas skirtingomis technikomis ar jų dermėmis, tačiau išlaikytas atsklandos ir didžiojo inicialo meninės stilistikos vientisumas. Knygos pabaigoje yra ir keli „ugniniai“ inicialai. Tad šią knygą galime laikyti gausiai iliuminuota rankraštinio kodekso ir spausdintinės knygos samplaika.

Antroji rankraštinių kodeksų gamybos tendencija – tai pasaulietinių spaudinių perrašai. Tąkart pavyzdžiu tapo Jano Hevelijaus (1617–1687) mokslo darbo *Selenographia: sive Lunae descriptio* vertimas iš lotynų kalbos į hibridinę bažnytinę slavų kalbą su polonizmais¹¹⁴. Nors vertimo atlikimo vietą ir paskirtį mokslininkai bandė nustatyti¹¹⁵, šie klausimai liko neatsakyti ir laukia tolesnio tyrimo. Tyrime egzempliorius tapo liudininku, kaip galėjo būti kuriami tokie spaudinių perrašai. Knyga buvo išspausdinta 1647 m. Gdanske, o dar po poros dešimtmečių buvo sukurtas šis kodeksas. Tekstas perrašytas tvarkingu kanceliariniu greitraščiu, laikantis nustatytos lapo organizacijos ir teksto eiliškumo, su rubrikomis ir nedideliais inicialais bei autorinėmis pastabomis parašėse. Palyginus su originaliu spaudiniu¹¹⁶ matyti, kad trūksta antraštinio lapo su

frontispisu, dedikacijų, kreipimosi į skaitytoją, pasveikinimų ir turinio. Tačiau išlaikyta tiksli veikalo struktūra, komentarai, pastabos paraštėse, tik skyrių numeracija pateikta ne romėniškais skaitmenimis, o kirilika. Stengtasi, kad perrašomas tekstas prieš iliustraciją baigtųsi toje pat vietoje, kaip ir spaudinyje; laikomasi teksto ir originalių iliustracijų iliškumo. Jei tekste planetos pavadinimas išskirtas didžiosiomis raidėmis, tai taip perrašyta ir vertime. Su gausiomis spaudinyje buvusiomis paties autoriaus raizytomis 133 graviūromis¹¹⁷ ir duomenų lentelėmis elgtasi dvejopai. Kodekse įrištos tik 43 iliustracijos. Kai kurios graviūros įklijuotos originalios (per 10 vnt.), kitos – originalios, tačiau jau su verstiniiais, ranka įrašytais tekstais, trečios – tiksliai perpieštos. Dalis pastarųjų liko neaprašytos, be reikalingų tekstų. Trūkstantoms iliustracijoms, kaip ir kai kurioms lentelėms, palikta tuščia vieta. Ir visiškai nėra pasakojamojo siužeto graviūrų, trūksta detaliai pieštų Mėnulio žemėlapių, nors jiems priklijuoti parengtos vietos. Šiaip ar taip, tiksliai perpieštos graviūros liudija dirbusio dailininko profesionalumą. Naudoti graviūrų spaudinius rankraščiuose, regis, buvo įprasta praktika. Tokių graviūrų ciklą randame ir LMAVB saugomoje katalikiškoje *Sapiegų tabulatūroje*. Tarp rankraštinių natų lapų – XVII a. pirmos pusės prancūzų dailininko grafiko Jeano Messengerio (?–1649) vario raiziniai (25 vnt.), vaizduojantys šv. Pranciškaus Asyžiečio gyvenimo scenas¹¹⁸.

Trečioji tendencija – tai asmeniniam, privačiam naudojimui rengiamos knygos. Didėjo tiek įvairių funkcionavusių tekstų paklausa, tiek patys asmenys kūrė naujus tekstus. Nors juos perrašydavo kanceliariniu greitraščiu, vienos spalvos rašalu, tačiau bandė išlaikyti tekstų struktūrą, lapo organizaciją su rubrikomis, kustodais ir puslapinėmis antraštėmis, inicialinėmis raidėmis, kartais savamoksliai dekoruojant¹¹⁹ ar paliekant vietą dekorui. Šio tipo knygas dažniau-

112 *Hirmalagionas*, F19–116, lap. 271v.

113 LMAVB RS F19–115. 294 lap.

114 LMAVB RS F19–318. Kalbos įvardijimą patikslino S. Temčinas. Matyt, tai vertimo nuorašas, nes egzempliorius labai tvarkingai perrašytas.

115 Rusų mokslininkas P. Kulikovskis teigė, kad šis nuorašas buvo sukurtas Rusijos carui Aleksejui Michailovičiui (jo bibliotekoje buvęs toks egzempliorius). Žr.: KULIKOVSKII, Petr. Yan Gevelii (k 350-letiyu so dnya rozhdeniya). In *Istoriko-astro-nomicheskie issledovaniya*, 1961, vyp. 7, p. 268.

Akad. Ninos Sablinos vadovaujami rusų lingvistai, 1975–1979 m. atlikę kalbinę analizę, nustatė nemažai pavartotų polonizmų. Publikacijų rankraš-

tinis bibliografinis sąrašas saugomas LMAVB RS F19–318. Kaip kodeksas pateko į Vilniaus viešąją biblioteką, kol kas nežinoma.

116 *Johannis Hevelii Selenographia sive lunae descriptio: atque accurata, tam macularum ejus... delineatio, ...; addita est, lentes expoliendi nova ratio, ut et telescopia diversa construendi, et experiendi [...]*. Gedani: Hünefeld, 1647 [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio mėn.]. Prieiga per internetą: <<http://www.e-rara.ch/zut/content/pageview/160281>>e-rara.ch>.

117 Pažymėta *Autor Sculptis.*, pvz., lap. 42r.

118 LMAVB RS F30–119.

119 *Skaitomoji minėja*. 1669 m. LMAVB RS F19–82, lap. 1r.

siai rašė ne bažnytine slavų kalba, bet rusėniškai. Panašiai atrodo ir kodeksai, kuriuose, kaip manoma, garsūs to meto dvasininkai Juozapatas Kuncevičius, Meletijus Smotrickis (1577–1633) perrašinėjo ar fiksavo juose parašytus pamokslius, kitus tekstus¹²⁰. Išliko ir vienas asmeninis dienoraštis, surašytas lenkų kalba bei panaudojus rankraštines knygos struktūros elementus¹²¹. Šios asmeniniams tikslams perrašytos knygos – tekstų rinkiniai dažniausiai buvo mažesnio, 4–8° formato, kai kurios minkštais odos ir kartono viršeliais¹²². Rašovai nebuvo saistomi tam tikrų taisyklių ar kanonų, tačiau, norėdami turėti „tikrą“ knygą, stengėsi ją parengti panašesnę į įprastą, rankraštinę ar spausdintinę.

Išvados

Konfesiniu, tautiniu bei kalbiniu aspektais margoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XVI a. vidurio plito spausdintinės knygos tiek lotyniškais rašmenimis, tiek kirilika, lotynų, graikų, vokiečių, rusėnų, bažnytine slavų ir lietuvių kalbomis. Jos buvo skirtos katalikų, stačiatikių, reformatų ir unitų reikmėms: tiek liturgijai, tiek tarpusavio polemikai, asmeniniam skaitymui. Išlikę egzemplioriai liudija, kad tuo pat metu iki XVII a. pabaigos senuosiuose stačiatikių (vėliau tapusių unitų) raštijos centruose buvo perrašomos turimos rankraštines knygos, taip pat kuriamos naujos. Šiems procesams ypač stiprų impulsą suteikė 1569 m. Bažnytinė unija.

Apibendrinant LMAVB saugomus ir analizuotus egzempliorius, galima teigti, kad XVI a. viduryje–XVII a. vyko dvipusis judėjimas: iš turimų vienuolynų bibliotekose rankraščių rengė ir spausdino knygas¹²³, o pastarąsias perrašinėjo į kodeksus. Tuo pat metu buvo rengiamos ir naujos liturginės knygos, pasaulietinių tekstų vertimai į rusėnų kalbą, sudaromi pavienių naujų (sukurtų ar išsirašytų) tekstų rinkiniai.

Nepaisant sudėtingų istorinių aplinkybių, LDK išliko du stambūs rankraštines knygos centrai: Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų vienuolynas Žirovičiuose ir Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai vienuolynas Supraslėje. Pastarajame netrukus unitai ėmėsi ir knygų spausdinimo darbų: 1692–1693 buvo įsteigta spaustuvė, kuri veikė iki pat XIX a. pradžios (1803 m.). Šių vienuolynų aplinkoje Bažnyčios hierarchams (metropolitams, archimandritams) vadovaujant buvo parengtos Graikų katalikų bažnyčios liturgijos reikalingos pirmos rankraštines knygos, turinčios ir katalikiškų elementų (tiek turinyje, tiek dekore). Tad galima kelti hipotezę, kad unitiškosios bažnytinės raštijos pradžia laikytinas ne Zamostės sinodas 1720 m., bet XVII a. antrasis ketvirtis.

Pirmosios spausdintinės knygos perėmė iš rankraštinių kodeksų pagrindinius struktūros elementus: formatą, knygos vidinę architektoniką, fizinės sudėties

skaičiavimą lankais, teksto dėstymo struktūrą, raštą (pusiau ustavą – bažnytiniam tekstams ir greitraštį – pasaulietiniams), atsklandų ir užsklandų, rubrikų ir inicialų, puslapių antraščių sistemą; vis dar buvo daromi įrašai apie egzemplioriaus perrašymą, dovanojimą, užkeikimai knygų vagims. Pasaulietiniuose spaudiniuose kai kurie rankraštinų knygų elementai patyrė didesnę kaitą: knygos užsakovas ar rėmėjas jau buvo ne tik paminimas, bet ir atspaudžiama graviūra su jo portretu, giminės herbas. Vis aiškiau buvo suvokiama kūrinio autorystė, pasirodė pirmieji knygų autorių ar spaustuvinių portretai, autorinės pratarmės skaitytojams.

Nuo XVI a. pabaigos rankraštinų knygų vidinė struktūra kito labai palengva, pastebimi tik pavienių požymių pokyčiai: mažėjo kodeksų formatas, keitėsi įrišams naudojamos medžiagos, buvo spalvinami išoriniai knygos bloko kraštai, į dešinę pusę kiek pasviro raštas. Kodeksas perėmė iš spausdintinės knygos antraštinį lapą, teksto rėmelį, kustodus, o vėliau (nuo XVII a. vidurio) – ir lapų bei puslapių skaičiavimą. Tad galima teigti, kad rankraštinės knygos struktūros tradiciją LDK XVI a. antros pusės–XVII a. knygos meistrai išsaugojo, taip pat sėkmingai pritaikė naujus, funkcionalius spaudinių struktūros elementus.

Didžiausią kaitą – tiek stilistikos, tiek panaudotų technikų – patyrė rankraštinų knygų dekoras. Tai ypač ryškiai atsiskleidė naujai sukurtuose Graikų katalikų apeigų bažnyčios liturginiuose kodeksuose. Atsirado siužetinės atsklandos ir inicialai; augaliniai ornamentai atsklandose; knygai iliustruoti naudojami ne tik pigmentai, bet ir tekstilė (šilkas). Vienoje knygoje galima rasti tiek Balkanų stiliaus inicialus, tiek įvairių knygos dekoro stilių samplaiką (nuo teratologinio, bizantinio inicialo iki įspausto siužetinio inicialo). Dažnai vienoje knygoje buvo pasitelkiamos ir skirtingos atlikimo technikos: rašovas imitavo (kopijavo) spaudinius (piešė siužetines raides, atsklandas, vinjetes), klijavo (specialiai atspauostas?) graviūras ar jų dalis. Ankstyviausiuose spaudiniuose įpiedo inicialą, o XVII a. antros pusės LDK rankraštinėse knygoose įspausdavo raizytą.

120 *Pamokymų rinkinys* [iki 1660 m.]. LMAVB RS F19–259. 674 lap.; *Tekstų rinkinys*. XVII a. vid. LMAVB RS F19–261. 297 lap.

121 Pavyzdžiui, Aleksandro Dionizo Voiškos Skorobogato (Woyszko Skorobogat) karinės tarnybos dienoraštas, rašytas 1639–1699 m. *Dyaryusz compendiose zebrany od paczatkę służby wojskowej Alexandra Dyonizego Woyszka Skorobogatego, Horodniczego Grodenskiego towarzysza chorągwie Usarskiej*. 1639–1699, LMAVB RS, F17–229, 50 lap.

122 Dar vienas panašus pavyzdys – tai kunigui Józefui Hryniewskui priklausančios religinių moralinių tekstų rinkinys lenkų kalba, su išrašais iš Evangelijų bažnytine slavų kalba. Žr.: XVII a. pab. LMAVB RS F41–649.

123 Pavyzdžiui, XVI a. viduryje Supraslėje buvo saugoma *Arkiwyskupo Kalisto aiškinamoji evangelija* (LMAVB RS F19–67), kurią (arba panašų nuorašą) 1616 m. išvertė, parengė ir Vievio spaustuvėje išleido Meletijus Smotrickis.

Knygų rašovai ir dailininkai stengėsi, kad rankraštinė knyga būtų kuo panašesnė į spausdintinę. Tad XVII a. rankraštinių knygų dekoras dar laukia įdėmaus menotyrininkų žvilgsnio.

Tai, kaip rankraštiniai kodeksai perrašyti, dekoruoti, kiek tam tikrų struktūros elementų išlaiko ir kokie tekstai juos sudaro, leidžia daryti išvadą apie itin išryškėjusią skirtį tarp bažnytinių ir pasaulietinių rankraštinių kodeksų rengimo, taip pat kelti hipotezę apie tik asmeniniam naudojimui skirtus objektus. Iki pat XVII a. pradžios beveik visi tekstai kodeksuose buvo fiksuojami su tikslu juos panaudoti viešojoje komunikacijoje (t. y. tenkinti socialinius, tarnybinius ar politinius poreikius). Nuo XVII a. pradžios atsiranda pavienių kodeksų, sudarytų tik asmeniniam naudojimui: į vieną įrišą dažniausiai surišami įvairaus turinio – tiek sukurti, tiek nurašyti – tekstai, nesilaikant kanoninių kūrinių redakcijų; perrašyti greitraščiu, netaikant jokių dekoru detalių, naudojant tik minimalius, pagrindinius struktūrinius elementus, kurie išsaugo teksto organizaciją bei lengvina skaitymą. Tokie perrašai, ypač išplitę XVIII a., suformavo raštingos visuomenės įprotį rengti sau norimą, įdomų „Silva rerum“ tipo kodeksą su iliustracijomis, knygos pavyzdžiu pildyti namų ūkio knygą-dienoraštį. Jie davė pradžią egodokumentikos raštijai – dienoraščiams, prisiminimams. Tokį grynai asmeninius poreikius tenkinantį tekstų rinkinį be jokios viešosios komunikacijos paskirties, nors ir įrištą kodekso forma, vargu ar galima vadinti rankraštine knyga.

XVI a. antroje pusėje–XVII a. rankraštinė knyga iš esmės ima keisti paskirtį: ji vis rečiau funkcionuoja viešojoje komunikacijoje, dažniausiai yra pakeičiama spaudiniu, tačiau vis dažniau rankraštinio kodekso pavyzdžiu kuriami tekstų rinkiniai – dalykiniai, literatūriniai, egodokumentiniai – tampa asmeninės informacijos fiksavimo būdu.

Literatūra ir šaltiniai

1. ANTANAVIČIUS, Darius. 1695 m. Kražių rankraščio chronogramos ir chronostichai. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 39, p. 53–80.
2. ANTANAVIČIUS, Darius. Teodoras Lackis ir Italija: nauji Lietuvos ir Italijos kultūrinių ryšių XVI a. antrojoje pusėje faktai. *Res Balticae*, t. 8, 2002, p. 169–192.
3. *Arkhiv Yugo-Zapadnoi Rossii*. Kiev, 1859, ch. 1, t. 1, LXXXVII, 554, [1] p.
4. BIRŽIŠKA, Vaclavas. *Senųjų lietuviškų knygų istorija*. D. 1. Chicago, 1953. 208 p.
5. BONDAR, Natal'ya. Ekzemplary kirillicheskikh izdaniy vil'nyusskikh tipografii iz fondov Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo kak istochnik istoriko-knigovedcheskikh i filigranologicheskikh issledovaniy. Iš *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*, 2015, p. 403–432.
6. *Brestskaya uniya 1596 g. i obshchestvenno-politicheskaya bor'ba na Ukraine i v Belorussii v kontse XVI – nachale XVII v.* Moskva: Izdatel'stvo Indrik, 1996. Ch. I: Brestskaya uniya 1596 g.:

- Istoricheskie prichiny. 199 p.
7. ČERNIUS, Remigijus. Bažnytinė unija. Iš *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*: tyrinėjimai ir vaizdai. Sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila. Vilnius, 2002, p. 72–93.
 8. ČIURINSKAS, Mintautas. XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės biografistika. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2008, kn. 26, p. 183–212.
 9. ČIURINSKAS, Mintautas. Naujas dangiškasis globėjas: kai kurie „opinio sanctitatis“ aspektai istoriniuose ir literatūriniuose pal. Juozapato gyvenimo šaltiniuose XVII a. Iš *Dangiškieji globėjai, žemiškieji mecenatai*. Vilnius, 2011, p. 85–98 (Acta Academiae artium Vilmensis, t. 60).
 10. DMITRUK, Stefan. Grzegorz Chodkiewicz (ok. 1520–1572), kasztelan wileński i hetman najwyższy Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 2005, t. 24, p. 5–18.
 11. DUBROVINA, Lyubov'. Rukapisnaya kniga XVI st. u fondakh addzela Rukapisau TsNB AN USSR. In *Spadchyna Skaryny*: zbornik materyyalaŭ pershykh Skarynauskikh chytannyau (1986). Ukladal'nik A. I. Mal'dzis. Minsk: Navuka i tekhnika, 1989. 317, [1] p.
 12. EISENSTEIN, Elizabeth L. *The Printing revolution in early modern Europe*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press, 2012. XIX, 384 p.
 13. *Gistoryya belaruskai (kryuskai) knigi* = Gudų knygos istorija: sproba payasynitsel'nai knigopisi ad kantasa X da pachatku XIX stagodz'dzuya. Apratsavau V. Lastouski. Kouna, 1926. 776 p.
 14. GUBANOVA, Ol'ga. Vilenskie izdaniya Evangelija uchitel'nogo 1595 g. v fonde Tsentral'noi nauchnoi biblioteki imeni Yakuba Kolasa HAH Belarusi. In *Berkovskie chteniya*: Knizhnaya kul'tura v kontekste mezhdunarodnykh kontaktov, 2015: materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii. Minsk, 26–27 maya 2015, p. 136–140.
 15. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius: Vaga, 1975. 491 p.
 16. JAROSZEWICZ-PIERESŁAWCEW, Zoja. Vil'nyusskoe kirillicheskoe knigopachatanie: ego sud'ba i znachenie. Iš *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*. 2015, p. 303–324.
 17. KARNILAVA, Taťyana. Vydanni drukarni Mamonichau u fondze Natsyyanal'nai bibliyateki Belarusi. In *Materyyaly IX Mizhnarodnykh knigaznauchykh chytannyau „Statut Vyalikaga Knyastva Litouskaga u gistoryi kul'tury Belarusi“*. Minsk, 2013, p. 150–155.
 18. KARSKII, Evfmii. *Belorusy*. Minsk: Belaruskaya Entsyklapedyya, 2007. T 3. 580 p.
 19. KASZLEJ, Andrzej. Wpływ ciekiewnosłowiańskiej książki drukowanej na rękopiśmienną (na podstawie zbiorów Biblioteki Narodowej w Warszawie). In *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej*: materiały z sesji, Kraków, 7–10. XI.1991. Kraków, 1993, p. 167–178.
 20. *Katalog vidan' kiriliv'skogo druku u ustanovakh Volini (1600–1825 rr.)*. Uporyad. Kreinin S. N. Luts'k: Terezi, 2015. 353 p.
 21. *Kirillicheskie rukopisnye knigi, khranyashchiesya v Vil'nyuse*: katalog. Sostavitel' Nadezhda Morozova. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008. XXXV, 243 p.
 22. *Kirilichni starodruki XVI–XVIII stolit' u zibranni Natsional'nogo Kijevo-Pechers'kogo istorikokul'turnogo zapovidnika*. Katalog. Avt.-uporyad. L. Yurina, N. Batenko. Kiiv.: NKPIKZ, Vidavets' Oleg Filyuk, 2016. 216 p.
 23. *Kniga Belarusi, 1517–1917* = Kniga Belorussii, 1517–1917: zvodny katalog. Skladal'niki: G. Ya. Galenchanka, T. V. Neparozhnaya, T. K. Radzevich. Minsk, 1986. 614 p.
 24. *XV–XVI a. knygos Kauno bibliotekose* = Libri saeculi quinti decimi et sexti decimi ex bibliothecis Caunensibus: katalogas. Sudarė Sigita Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006. XXVIII, 437 p.
 25. *Knygotyra*: vadovėlis. Sud. Domas Kaunas.

- Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. 399 p.
26. LAURYK, Yurii. Vilenskiya vydanni Statuta Vyalikaga Knyastva Litouskaga u zborakh Natsyanal'naga gistorychnaga muzeyu Respubliki Belarus'. In *Materiyaly IX Mizhnarodnykh knigaznauchykh chytannyau „Statut Vyalikaga Knyastva Litouskaga u gistoryi kul'tury Belarusi“*, Minsk, 18–19 krasavika 2013 g., p. 48–55.
27. KULIKOVSKII, Petr. Yan Gevelii (k 350-letiyu so dnya rozhdeniya). In *Istoriko-astronomicheskie issledovaniya*, vyp. VII, 1961, p. 257–288.
28. LIKHACHEV, Dmitrii. Zadachi izucheniya svyazi rukopisnoi knigi i pechatnoi. In *Rukopisnaya i pechatnaya kniga*. Moskva: Nauka. 1975, p. 1–10.
29. *XV–XVI a. Lietuvos lotyniskų knygų sąrašas* = Index librorum latinorum Lituaniae saeculi quinti decimi et sexti decimi. Sudarė Daiva Narbutienė ir Sigitas Narbutas. Vilnius: LLTI, 2002. 238, [1] p.
30. *XVII a. Lietuvos lotyniskų knygų sąrašas* = Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi. Sudarė Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. 345 p.
31. *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos inkunabulai*: katalogas. Sud. Viktorija Vaitkevičiūtė. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2014. 239 p.
32. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Išryškinti ir papuošti: ankstyvųjų Vilniaus spaudinių ornamentika. Iš: *Ornamentas: XVI–XX a. I pusės paveldo tyrimai: mokslo straipsnių rinkinys*. Sud. Aleksandra Aleksandraiavičiūtė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 34–60.
33. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Knygos ženklų marginalijos. *Knygotyra*, 2004, t. 42, p. 93–104.
34. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. 1695 m. Kražių rankraščio apipavidalinimas: nuo ornamento iki žemėlapių. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2015, kn. 39, p. 81–113.
35. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Tarasevičius Aleksandras. Iš *Lietuvos dailininkų žodynas* = Dictionary of Lithuanian artists. Sud. Aistė Palušytė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005. T. 1, p. 253–255.
36. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. Tarasevičius Leonas. Iš *Lietuvos dailininkų žodynas* = Dictionary of Lithuanian artists. Sud. Aistė Palušytė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005. T. 1, p. 255–257.
37. LIŠKEVIČIENĖ, Jolita. XVI a. pap.–XVII a. Vilniaus spaustuvių knygų grafika (Kelios pastabos Vilniaus knygų grafikos meniškumo klausimu). *Knygotyra*, 1998, t. 25 (32), p. 110–125.
38. *XVI–XVII a. lituanika Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje* = Lithuanica saeculi sexti decimi et septimi decimi ex Bibliotheca Academiae Scientiarum Lituaniae: katalogas. Sudarė Daiva Narbutienė, Violeta Radvilienė, Dalia Rauckytė-Bikauskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007. XXVII, 502 p.
39. MAKARII (Bulgakov), mitropolit Moskovskii i Kolomenskii. In *Istoriya Russkoi Tserkvi*. Moskva: Izdatel'stvo Spaso-Preobrazhenskogo Valaamskogo monastyria, 1996. T. 9 [žiūrėta 2016 m. gruodžio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.sedmitza.ru/lib/text/435711>>.
40. MIRONOWICZ, Antoni. *Kościół prawosławny w państwie Piastów i Jagiellonów*, Białystok, 2003, 309 p.
41. MOROZOVA, Nadezhda; TEMCHIN, Sergei. Tserkovnoslavjanskije rukopisi Natsional'nogo muzeyu Litvy (predvaritel'nyi spisok). *Slavistica Vilnensis* (Kalbotyra), 2002, t. 51 (2), p. 135–142.
42. MOROZOVA, Nadezhda; TEMCHIN, Sergei. Tserkovnoslavjanskije rukopisi Natsional'noi biblioteki Litvy im. M. Mazhvidasa (predvaritel'nyi spisok). *Slavistica Vilnensis* (Kalbotyra), 2002, t. 51 (2), p. 117–134.
43. MOROZOVA, Nadezhda; TURILOV, Anatolii; KOPYAK, Nadezhda. Kirillicheskie rukopisnye knigi XV–XIX vv. v sobraniyakh fondov 21 i 22 BAN Litvy. *Krakowsko-Wileńskie studia slawistyczne*: Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim, Kraków, 1997, t. 2, p. 41–112.
44. MYAKISHEV, Vladimir. Litovskii Statut na puti ot „russkoi“ redaktsii k pol'skomu perevodu

- (o rukopisnom ekzemplyare iz fondov Berlinskoi korolevskoi biblioteki). *Krakowo-Wileńskie studija slawistyczne*, (Kraków), 2001, t. 3, p. 173–192.
45. *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej*: materiały z sesji, Kraków, 7–10.XI.1991. Kraków, 1993. 350 p.
46. NARBUTIENĖ, Daiva. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004. 245, [1] p.
47. NARBUTIENĖ, Daiva. Po Skorinos. Leidyba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje. Iš *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500*. Sudarė Sigitas Narbutas. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. 2017, p. 88–102.
48. NEMIROVSKII, Evgenii. *Knigi kirillovskoi pečati, 1491–1550*: katalog. Moskva: Pashkov dom FGU „Rossiiskaya gosudarstvennaya biblioteka“. 2009. 269 p.
49. NEMIROVSKII, Evgenii. *Knigi kirillovskoi pečati, 1551–1600*: katalog. Moskva: Pashkov dom FGU „Rossiiskaya gosudarstvennaya biblioteka“, 2009. 318 p.
50. NIKALAEU, Mikalai. *Gictoryya belaruskai knigi*: v dvukh tamakh. Minsk, 2009. T. 1: Knizhnaya kul'tura Vyalikaga Knyastva Litouskaga. 423 p.
51. *Opisanie rukopisei Vilenskoj publichnoj biblioteki, tserkovno-slavyanskikh i russkikh*. Sostavil Flavian Dobryanskii. Vil'na, 1882. 533 p.
52. *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce*: katalog. Opracowali Aleksander Naumow, Andrzej Kaszlej. Kraków, 2004. 569 p.
53. *Rukopisnaya i pechatnaya kniga*. Moskva: Nauka. 1975. 258 p.
54. SHCHAVINSKAYA, Larisa. *Literaturnaya kul'tura belorusov Podlyash'ya XV–XIX vv.*: knizhnye sobraniya Suprasl'skogo Blagoveshchenskogo monastyrya. Minsk, 1998. 175 p.
55. SHMATAU, Viktor. *Belaruskaya knizhnaya gravyura XVI–XVIII stagoddz'yau*. Minsk: Navuka i tekhnika, 1984. 181 p.
56. SHMATAU, Viktor. *Mastatstva belaruskikh staradrukau XVI–XVIII st.* Minsk: Tekhnologiya, 2000. 129, [3] p., [20] faks.
57. TEMČINAS, Sergejus. Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse XIV–XVIII amžiuje: protestantų ir unitų tradicijos. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, t. 28, p. 44–59.
58. TEMČINAS, Sergejus. Skorina ir Lietuva: Mažoji kelionių knygelė ir Apaštalų darbai ir laišakai. Iš *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500*. Sudarė Sigitas Narbutas. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2017, p. 69–77.
59. Ten rules concerning prohibited books drawn up by the Fathers chosen by the Council of Trent and approved by Pope Pius. In *Modern History Sourcebook*: Council of Trent: Rules on Prohibited Books [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://sourcebooks.fordham.edu/halsall/mod/trent-booksrules.asp>>.
60. TOPOLSKA, Maria Barbara. *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław: Ossolineum, 1984. 338 p. (Książki o Książce).
61. *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai, 1576–1805*: bibliografija. Sudarė K. Čepienė, I. Petrauskienė. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1979. 540 p.
62. *Vilniaus universiteto bibliotekos kirilikos leidinių kolekcija, 1525–1839*: katalogas. Sudarė Ina Kažuro. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. 471 p.
63. *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai*: katalogas. Sudarė Nojus Feigelmanas, Irena Daugirdaitė, Petras Račius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003. LXVIII, 584 p.
64. VLADIMIROVAS, Levas. *Ivanas Fiodorovas kultūros raidoje, 1583–1983*. Vilnius: Mokslas, 1983. 133 p.
65. VLADIMIROVAS, Levas. *Knygos istorija*: Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius.

Vilnius: Mokslas, 1979. 568 p.
 66. VLADIMIROVAS, Levas. *Pranciškus Skorina*: pirmasis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuvininkas. Vilnius: Lietuvos žurnalistų draugijos leidykla, 1992. 80 p.

67. VOZNESENSKII, Andrei. O vilenskom izdanii „Pandekt“ Nikona Chernogorts, napechatannom predpolozhiteľ'no okolo 1592 g. Iš *Vilniaus universiteto bibliotekos metrašis*, 2015, p. 325–338.

THE WORLD OF MANUSCRIPTS AND PRINTED BOOKS IN THE 16TH–
 17TH CENTURIES DURING THE PERIOD OF GDL:
 LINKS AND INTERSECTIONS

Rima Cicėnienė

Summary

When researching the history of book culture, it is not only important to understand the stages of its development (manuscript, printed and electronic books) but the uniting and differentiating factors of these stages as well. The age of manuscript book in the Grand Duchy of Lithuania (GDL) is considered to have taken place from the 13th to the first half of the 16th century, while the history of printed book began at the junction between the 15th–16th centuries, also known as the time period when the first printing-house in the GDL was established. Although, according to scientific literature, manuscript books were still functional during the era of printed books, little attention was paid to manuscripts in this context. It is not known how many manuscript books might have been transcribed between the second half of the 16th and early 18th century. This article aims to uncover what knowledge about manuscript books of the time period has been acquired so far, whether the traditional manufacturing style of manuscript books was retained or whether it was brought closer to the one applied to printed books. The topic of whether all objects in form of a codex should be considered manuscript books is looked into as well. The books currently stored in the Manuscript department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Science were selected as the object of this inquiry. Based on updated dating, 112 exemplars from the libraries of Suprasl, Zhyrovichy, Markov and other monasteries were selected and studied *de visu* from the perspective of Book Science. The results obtained are only preliminary due to the limited number of studied samples. They are, however, sufficient to formulate further directions of research. The entirety of books in the GDL was influenced by political, cultural and religious events of the period as well as by the requirements for official and private communication. Manuscript books written in Latin were not being transcribed due to strict censorship imposed by the Catholic Church, therefore the majority or remaining exemplars are written in Cyrillic for Orthodox and Uniate Churches. After comparing manuscript and printed books from the Book Science point of view, it is evident that transcription process was moving in a two-way manner from the mid-16th up to the 17th century. Printed books were either prepared and printed based solely on manuscripts held in the libraries of monasteries or were copied by hand in the form of codices. New liturgical books for Uniates,

various secular translations and collections of individual writings (newly created as well as transcribed) were being issued in the same time period. Despite difficult historical circumstances, two large centres of manuscript books survived in the GDL – the monasteries of Zhyrovichy and Surpasl. The inner structure of manuscript books had changed very slowly since the end of the 16th century and only adjustments in individual characteristics were noticeable. If the first prints were deliberately made to resemble manuscript books, in the mid of 17th century scribes and illuminators endeavoured to create manuscript books which would look as similar to printed books as possible. Therefore, it may be concluded that the manufacturing tradition of manuscript books was retained and new and functional elements of printed structures were successfully adapted for use in manuscripts. However, this resulted in a divide between manuscript books dedicated for public communication and capturing texts of personal nature. The latter provided foundation for egodocuments in the form of codices and are not considered manuscript books in consequence.

KEY WORDS: manuscripts, printed books, Cyrillic, GDL, 16th c., 17th c., Uniates.

[teikta 2017 m. vasario 28 d.

Printa 2017 m. balandžio 21 d.